

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. Річник

ЧИСЛО 4

КВІТЕНЬ

1936

М. БУТОВИЧ

ГАРМАШ, Гваш.

Власність дир. Скопляка, кліша «Мистецтва».

У СЕВАСТОПОЛІ

29. IV. 1918 р.

Кипить, немов у муравлищі,
У севастопольському порті,
А море гойдає, колише
Воєнні кораблі, мов форти.

Це міноносці і крейсери
Колишуться на срібних водах,
Синь неба щоглами підперли
І вдихують весняний подих.

Внутрі тих велитнів холодних
Горить любов до України...
Любов до рідного народу
Живе в сталевих, сірих стінах.

Досить наруг, насилля досить,
Настала вже хвилина мести!
І гасло шле «Побідоносець»:
«Український прапор піднести!»

І лине гасло понад морем
По крейсерах і міноносцях...
І вже лежать чужі прапори,
Як збиті птахи на помостах...

І котиться вже рейдом лунко,
Як наказ хвилі, наказ чести:
«До борту стань! На прапор струнко!
Український прапор піднести!»

Заграли сурми на палубах
І злетіли нові прапори:
Жовтоблакитні, рідні, любі
Замаяли над Чорним Морем...

А сині хвилі колихали
На Чорнім Морі білі піни
А фльота ясу віддавала
На честь і славу України...

Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917-20

(Подав лейтенант фльоти Святослав Шрамченко.)

В додаток до моєї статті в ч. 11. 1934 р. в „Л. Ч. Кал.“ „Українська Морська піхота в рр. 1917/20“ на запитання читачів „Літ. Черв. Калини“ подаю ще відомости про однострій Української Морської піхоти, щоб доповнити те, що пропущено там.

Цей однострій був у 1917. р. і за гетьмана у 1918 році — зелений-хакі, у 1919 році для 1 Гуцульського полку Мор. піхоти і для 2 полку Мор. піх. з чорного сукна, а у 1920 р. знову зелений.

У 1919 році для 1 Гуц. п. Мор. піхоти і 2. п. М. п. випустки наоколо відзнак на рукавах і на штанах: червоні (на штанах лише для підстаршин і козаків, бо старшини мали там золоті лямпаси).

У 1920 р. в остаточно-загальному однострою Морської піхоти (див. таблицю відзнак в ч. 11. 1934): старшинські відзнаки золоті і на чорному сукні (як і підстаршинські) з чорними випустками і чорним кантом на штанах для всіх.

На чорних погонах 1 Гуц. п. Мор. піх. і 2-го полку був металевий золотий якір і літери „1 Г“ і „2“ для старшин і підстаршин і жовті мальовані для козаків.

У 1920 р. на погонах (зелених) був лише металевий золотий якір для старшин і підстаршин і жовтий мальований для козаків.

Остаточні підстаршинські відзнаки, як і ранги усталені були в Морській піхоті у 1920 році такі самі, як і в Укр. Армії, тільки до ранг останньої до-

ходить додаток „Морської піхоти“, а саме: Гуртовий Морської піхоти, Райовий Морської піхоти, Чотовий Морської піхоти і Бунчужний Мор.

піхоти, а до армійських відзнак на ковнірі доходить золотий якір.

Кашкет у 1917 р. і за гетьмана у 1918 р. був зелений з зеленим дашком, у 1919 році в Дивізії Морської піхоти — чорний з чорним сукняним даш-

ком. 2-ий полк Мор. піхоти мав одну сотню з чорними кашкетами без дашків, як у матросів і з черною стрічкою з білим написом „Морська піхота“.

Кокарди на кашкетах у 1917/1920 рр. у старшин і підстаршин звичайні випуклі, як і в Укр. Армії, для козаків такі самі плоскі, лише у Мор. піхоти тризуб з хрестом.

Гудзики великі і малі золоті з якорем належали за весь час 1917/1920 рр. старшинам, підстаршинам і козакам Морської піхоти.

Козакам Мор. піхоти, які на побережжі моря обслуговували шлюпки і катери Морської піхоти, а також всій козачій обслузі Приморської артилерії і козакам гарматних частин морських кріпостей Севастополя і Очакова належав цілий однострій

морський, як у матросів, лише ковніри мусіли бути червоного кольору, замість синього. На стрічках кашкетів у них мали бути написи: „Морська піхота“, „Приморська артилерія“, „Севаст. Кріп. Артилерія“, „Очаківська Кріп. Артилерія“ і на обидвох кінцях стрічки лише для козаків гарматчиків крім золотого якоря, було ще дві перехрещені гармати. Кокарди гарматчики морських кріпостей і Приморської Артилерії мали такі самі, як і Морська піхота себ-то з тризубом з хрестом.

Холодна зброя Морської піхоти в рр. 1917/1920 була така-ж як і в Армії, себ-то у козаків „штик“-багнет, у старшин і підстаршин шабля, або багнет, лише „темляк“ — китиця був такий самий, як у старшин фльоти на палашах, себ-то золотий з синіми смугами і золотим якорем на самій китиці.

Великодній спомин з 1915 р.

Написав: Ю. Е. О

Мала лишень частинка українців дісталася до Укр. Січових Стрільців.

Позатим українці були розсіяні по всіх відділах австрійсько-угорської армії, а також творили там часто великі чисто українські частини.

На всіх фронтах були тоді українці. Засівали вони своїми кістями всі побоевища.

Виймово у третій мадярській армії було українців дуже мало. Вони були там розсіяні між чужим морем людей. Тому то була там велика втіха, як коли стрінулися з собою хоч два українці. А було тоді про що і кого собі оповідати, було кого згадувати.

В р. 1914/1915 ціла східна Галичина була під російською займанщиною. Наших часописів ми не діставали, тож і розповідали собі, хто жив, хто здоров, а кого повісили, а хто вмер, чи прийшла до кого вістка з займанщини.

Розсіяні між третьою мадярською армією, що тоді обсадила цілу західню Конгресівку від німецької границі до Варшави, порішили ми першого дня великодних свят 1915 року зіхатись в Пйотркові, щоби там побути в той день хоч хвилю разом.

Оглянули ми там православну церкву, що стояла порожня, бо батюшки повтікали з хвилею відходу російської армії, а як який не втік, то його німці або австрійці арештували. Пор. Др. Зілінський оповідав нам, що в велику п'ятницю приїхав там військовий православний батюшка з Семигороду і правив царські часи. Люди, що свого батюшки не виділи вже більш як пів року, плакали з радості, молилися ревно і били поклони. Приявні на богослуженні для цікавості німецькі старшини, що цього ніколи не бачили, жартуючи казали, що це люди роблять: „Геленксібунген“.

Днина була коротка, мрачна, темна, хоч око ви-ко-ли, темний був вечір. Йшли ми собі дорогою біля залізничних рейок. Нагло залунав голос невидного стійкового: „Гальт! Вер да!“ (Стій! Хто то?) „Фельдруф!“ (Военний оклик!) і чути було, як

Сидять з ліва до права: поруч. др. Йосиф Партицький, (помер, адвокат в Станиславові). Григорій Олесницький, хорунж. (адв. в Золочеві). Полковий лікар Др. Гриць Гарматій (помер, лікар з Теребовлі). Стоять з ліва: Пор. Др. Юлій Олесницький (адв. у Станиславові), ст. дес. Мельник (гім. проф.), пор. Др. Іван Зілінський (проф. ун. в Кракові).

стійковий мов на команду приготував кріс до стрілу.

Ми стали безраді, бо не маючи наміру виходити з міста не довідувались про гасло.

— Христос воскрес — розлягся зпоміж нас у відповідь стійкового голос поручника Д-ра Партицького.

— Воістину воскрес! перепрашаю, я панів не пізнав. Ідіть! відповів стійковий і ми пішли спокійно далі.

— Я чув, сказав нам Др. Партицький, що рано прийшов сюди курінь краювої оборони зі східної

Галичини і обняв варту. Отже я подумав собі, що як на Великдень крикну до свого чоловіка його рідним привітом, то він, що з рік не чув на чужині свого рідного щирого слова, стрепенеться і нас пустить. Так і сталося.

Так побалакавши з собою, походивши з собою кілька годин розіхались ми до наших відділів, щоб деяких з нас вже більше живими не побачити.

Коли гляну на фотографію з того дня, що проминув, як ясний примічник серед тьми, то мило згадую цей Великдень.

До історії кам'янецької спільної юнацької школи

Написав: полк. В. Євтимович.

В нарисі п. М. Мироновича: „Спільна військова Юнацька Школа“, автор допустив деяких недокладностей. Як старшина, що довгий час, бо від бересня 1917 року і до 12 травня 1919 р. й по перерві від 26. березня 1920 р. і до р. 1923 весь час стояв службово близько до українського військового шкільництва, дозволяю собі внести фактичні поправки до того нарису.

Почну з світлин на стор. 3-ій „Літопису Червоної Каліни“ за лютий 1936 р.

На світлині горішній, юнак, що сидить, міг мати щонайменше 20 літ. Нічого спільного з небіжчиком Васильком Крижанівським він не має. Василько Крижанівський знаю дуже добре, як свого шкільного товариша ще з р. 1898, коли ми разом з ним училися в Києво-Софійській Духовній Школі й пізніш, у р. 1908—1912 вчилися в Київській Духовній Школі. Василько Крижанівський від мене молодший на 1—2 роки і літами і по шкільній класі. По перерві від 1912 р. стрінулися з ним у Вінниці, де В. Крижанівський був учителем малюнку в одній з місцевих шкіл. В р. 1920 він мав 32—33 роки і, як старшина воєнного часу кол. російської армії, мав рангу поручника. В ніякій Спільній Юнацькій Школі В. Крижанівський не служив.

На світлині долішній, під ч. 8 — це не генерал М. Капустянський, а лектор школи, підполк...

В першому ряді (стоять) під ч. 9. — генерального штабу підполк. Рак, начальник відділу статутів навчання і лектор школи. (В р. 1919. залишився в Кам'янці, щоб дістатися до дружини, яку залишив у Києві в шпиталі; правдоподібно — розстріляний), в тому ж ряді, між генер. хор. Сворикою і сотн. Рудичевим, під ч. 15 — це не поручник Федорівський, а підполк. Ордянівський. (Сотник Федорівський — мій старший товариш по Чугуївській Військовій Школі).

В третьому (стоять) під ч. 3. — не генер. штабу генер.-пор. Мартинюк, а... ?

Між генералом Сворикою і підполк. Ордянівським і трохи позад них, під ч. 5 (сивобородий) —

колишній урядовець школи, п. Драчинський (забили в цілях грабунку бандити під Ловичем).

В пляні українського військового шкільництва, який витворила „Комісія по утворенню постійних військових шкіл Української Держави“, чи, як скорочено комісію цю називали, „Комісія генерала Юнакова“, стояло утворення таких шкіл: „Спільних Юнацьких“, з пішими відділами при них — 1-ої і 2-ої київських, полтавської, чугуївської та одеської, артилерійських юнацьких — київської (легко-арматньої) та одеської (тяжко-арматньої), київської інженірної з топографічним відділом і елисаветської кавалерійської.

Крім того в плян входило відчинення різного роду військово-старшинських шкіл, курсів, вишколів — як летунство, залізничних, самоходових тощо, словом — від кадетських корпусів до воєнних академій.

Житомирська юнацька школа мусіла повстати як konieczність, викликана тим, що Лівобережну Україну з кадрами Чугуївської та Полтавської Шкіл опанували червоні москалі, Одесу ж — захопили москалі білі й зарисовувалася загроза Києву.

От тоді то, передбачаючи розвиток подій, воєнний інженер, генер.-хор. О. Астаф'єв, тимчасовий начальник Головної Шкільної Управи Військового М-ства, доручив генер. шт. полковникові, Всеволодові Петрову організувати пішу Юнацьку Школу в Житомирі. Річ натуральна, що в умовах війни довелося відступати від пляну спільно-юнацької школи, тим більше, що при браку українських молодих старшин, не можна було чекати на їхнє виховання 3 роки, як це виходило по пляну й програмах, а треба було випродувати їх як-найбільше протягом яких шести місяців, т. є. вернутися до типу прискореного. Генер. Астаф'єв дав полк. Петрову, як він говорив, „диктаторські“ права, виасигнувавши подостатком грошей і давши всі можливості проявити найширшу ініціативу.

Десь у першій половині січня 1919 р. рівно через 10 днів після відїзду полк. Петрова з Києва, він телеграфічно повідомив, що Житомирська Школа

в складі першої сотні розпочала працю та що він приступив до формування другої сотні та що докладне справоздання про перебіг докраної праці привезе інспектор школи, підполковник Нагірний, якого він відсилає до Києва, щоб закупити для школи підручники та всіляке військово-шкільне приладдя.

Отже, інспектором клас в Житомирській Пішій Юнацькій Школі полк. М. Лорченко ніколи не був.

На початку березня 1919 р. Житомирська Школа мусіла з боєм відступати з Житомира. Втікаючи з фронту, „отамани“ покинули школу на проїздові, коли б начальником її не був полк. Петрів, у р. 1918 легендарний командант легендарного Гордієнківського полку, школа була б згинула. — Не три дні, а добрих два місяці Житомирська Школа, відірвана від армії, оточена з усіх боків переважаючими ворожими силами, здобуваючи муніцію та всякий боеприпас на ворогові, під кінець боїв обдерта й боса, десь в кінці першої половини травня 1919 р. пробилла ворожий перстень і в м. Рівному, напередодні його упадку під ударами поляків, прилучилася до тоді нечисленної вже Української Армії.

В кінці травня полков. Петрів дістав призначення на становище команданта Волинсько-Холмської Групи Війська УНР, і школа, якою він не перестав командувати, увійшла до складу Волинсько-Холмської Групи. За помічника свого мав полк. Петрів підполковника Вербицького (нині генерал польського війська на емеритурі).

В періоді спокійнішої школи відходила до резерви й училася, вчилася... на коліні й під відкритим небом, коли падав дощ, — десь у клуні, а коли приходило до боїв, то.. була єдиною певною опорою Волинсько-Холмської Групи. — Полк. Петрів кидав школу на фронт кожен раз, коли треба було розвідати питання: „або слави добути, або дома не бути!“ І школа здобувала й здобувала собі невмирущу славу, а цим самим пе-

ред майбутнім урядом Української Держави поставила обов'язок відродити Юнацьку Школу в м. Житомирі, доручивши її організації тим вихованцям цієї славної школи, які ще живуть. — Школа за-служила на те, щоб жити вічно!

Одпочинок для школи прийшов аж тоді, коли наприкінці червня 1919 р. полк. Петрів вступив на становище Воєнного Міністра. Школа тоді відійшла до Кам'янця Подільського і змогла приступити до своєї нормальної праці.

В жовтні 1919 р. школа урочисто зробила свій перший випуск молодих хорунжих. То були не аби-які хорунжі! Бо ж тактики, цієї основної воєнної науки — умілости вчилися не з сухих підручників, знання свої переводили не на військових „іграх“, що при всій ніби реальності показу все ж тільки „воєнною грою“ — знання свої перевіряли в обстановці правдивого сучасного маневрового бою, маючи перед собою не „означеного“ противника, якусь тим „синю“, а так-таки справжню „червону армію“ — „розігравали“ бій, почавши від висилки польової стежі та від першого далекого гарматного стрілу й перейшовши через всі стадії розвитку бою,

ГРУПА СТАРШИН СПІЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЮНАЦЬКОЇ ШКОЛИ 1920 Р.

Знизу сидять (зліва на право): 1. Хорунжий? 2. Сотник Єленецький, ад'ютант школи (тепер адвокат у Вильні). 3. Хорунжий? (галичанин). 4. Поручник? 5. Хорунжий? 6. Хорунжий Созонів. — Сидять у середині (зліва на право): 1. Хорунжий Швець (старший). 2. ? 3. Сотник М. Миронович, начальн. кінної частини. 4. Сотник Никитен, начальн. пішої частини. 5. Полковник Олександр Пучківський, начальник школи. 6. Полковник Микола Лорченко, інспектор класів школи. 7. Д-р Отамановський, лікар. 8. Ємець, фельдшер школи (тепер відомий бандурист). — Стоять у 1-му ряді: 1. Хорунж. Грушецький. 2. Поручн. Білинський. 3. Поручник? 4. Хорунжий? 5. Хорунжий Якимчук. 6. Сотник Голуб. 7. Сотник? 8. Підхорунжий? 9. Сотник Пономаренко. 10. Сотник Варана, госп. школи. 11. Хорунжий? 12. Хорунжий Яськевич. 13. Хорунжий Погиба (кубанець). 14. Хорунж. Сорока (тепер вужев). 15. Поручн. Назаренко, помічн. господаря школи. 16. ? 17. Хорунж. Лушненко. 18. Хорунжий Швець (молодший). — Стоять у 2-му ряді (в самій горі): 1. ? 2. ? 3. Сотник Лихарський. 4. Сотник Осмоленський. 5. Сотн. Рудичів. 6. Поручник Федорівський. 7. Сотник Цурканів. 8. Хорунжий Удоль. 9. Поручник Валіський. — Фотографію зроблено в Яслі під Кракомом. Власн. М. Мироновича

кінчали його наступом на багнети, підставляючи власні молоді груди, здаючи іспити з пройденого курсу! То була... наука!.. Дорогою ціною!

Коли в кінці листопада 1919 р. УНР мусів запросити до Кам'янця поляків, армія зосереджувалася в трикутнику Проскурів—Староконстантинів—Любар, Житомирська Школа прийнявши назву „Юнацького Полку“ виступила на фронт під Деражною, на яку насадили білі москалі.

В нерівному бою під Богданівцями школа як організована бойова одиниця була знищена, а недобитки її прилучившись до недобитків 3-ої залізної стрілецької дивізії, разом з ними створили основу 3-го залізного кінного полку, яким на початку доводив полк. Трутенко. Цей полк пішов у славний „Зимовий похід“, а Житомирська Юнацька Школа перестала існувати.

„Кам'янецька Спільна Юнацька Школа“ — це зовсім інша школа, що нічого спільного з Житомирською не мала. Школа ця повстала в Кам'янці Подільському вже під польською владою, ба навіть — без відома уряду УНР.

Ініціатором до її заснування був вічно неспокійний, якого не можу й зараз уявити, щоб він чогось не робив, повний найшляхетнішої ініціативи, вічно-бадьорий та усміхнений, перенятий горячою вірою в краще завтра й не зважаючи на сиву голову, вічно-молодий душею, полковник М. Лорченко.

Коли він одпочивав, коли він їв, коли спав — цього ніхто на цілий Кам'янець не знав. Майже одночасно його можна було побачити в різних місцях розлогого Кам'янця — на Турецькому Замку, до він планував створити „Воєнний Музей“ (колись ця ідея мусить бути зреалізована), на папіровні в „Совинному Яру“, в генеральному штабі, де він був начальником культурно-освітньої управи, в університеті, де він мав якісь справи з ректором Огієнком... Вічно веселий, жвавий, лагідний — варто було побачитися з ним просто без того, щоб почути його улюблене: „Чудесно! Наші справи розвиваються чудесно! Вірте мені, все буде гаразд.“

Добра і на часі ініціатива полк. Лорченка знайшла не лише добрий ґрунт і розуміння для реалізації, а головне — знайшла чинне узнання в поперті у Головноуповаженого Уряду УНР в Кам'янці-Подільському, ректора Кам'янецького Університету, професора Ів. Огієнка. Проф. Огієнко, рішучо це стверджую, був більший військовик та мав більше розуміння для справи військової, ніж військовий міністр, що урядовав перед полк. Петровим, Сиротенко! — Проф. Огієнко дав ініціативі полк. Лорченка всі можливості, якими розпоряджав, щоб її зреалізувати — дав школі помешкання, забезпечив школу матеріально в найбільшій мірі тодішніх скупих можливостей, коли єдиним засобом тих можливостей була праця друкарської машини, що відбивала гроші.

Кам'янецька Школа повстала в лютні 1920 р. на початку в складі однієї пішої сотні, десь у жовтні була зформована друга піша сотня й нарешті в червні того ж року третя сотня, здається по переїзді школи з Кам'янця до Винниці. За начальника

школи був підполковник Пучківський. За інспектора клас на початку був полк. Лорченко, а за його помішника ген. штабу сотник Лушненко-Старший (помер в Торуні). Пізніш, тимчасово за інспектора клас був сотн. Лушненко-Старший, а десь від кінця червня 1920 р. і до кінця існування школи — полк. М. Лорченко, досвідчений педагог-математик, нині проф. Подебрадської Академії.

До Києва Кам'янецька Школа не вступала, ніхто її не зустрічав і не закидав квітами.

В липні, по переході Школи з Винниці до Кам'янця, полковника Пучківського... „захорували“ — для тодішнього уряду він був занадто... військовий і замало „демократичний“. На його місце призначений був отаман Микола Шаповал.

У Станиславові школа, нарешті, майже доладала одяглася й мала, користаючи з перевпочинку, взятися до науки.

В цьому періоді школу все ж довелося кинути в бій, коли червоні москалі прорвали були польський фронт під Миколаєвом і вдерлися на Стришину.

В кінці жовтня 1919 року школа прибула до Кам'янця Подільського.

Коли було зреформовано кінний та арматний відділи, зараз докладно не скажу, бо не маю під рукою матеріалів.

По двох тижнях перебування в Кам'янці, ледве що розпочала школа свою нормальну працю, як москалі прорвали український фронт в районі Стара Ушиця—Могилів Подільський — Школу, єдину в той час збройну силу, яка була в Кам'янці, кинуто в цей прорив, щоб стримавши ворога, уможливити евакуацію з Кам'янця державних установ.

Своє завдання Школа виконала з успіхом і чесно — в цілій низці безустанних ар'єргардових боїв.

Десь 20—21 листопада 1920 р., виконавши останнє бойове завдання, Школа перейшла через Збруч.

На початку була інтернована в м. Ланцуті; де відразу почала шкільну працю.

Пізніш — була переведена до Вадовиць, де дала перший випуск хорунжих піхоти і кінноти й нарешті була перекинута до табору калішського, де дала другий і третій випуск хорунжих піхоти, 2-й кінноти і перший (останній теж) — артилерії. Давши останній випуск та не маючи допливу контингентів, школа в 1923 році закінчила своє існування.

Окрім лекторів, про яких згадає сотник Мартинюк, заслуговують, щоб їх згадати добрим словом, деякі видатні старшини:

Генер. штабу генерал-хорунжий О. Пороховщинець (живе в Яблоні під Варшавою), ген. шт. ген. хор. Сагорів (живе в Берестю Лит.), ген. шт. генер. хор. Єльгонінов (помер у Вадовицях), ген. шт. генер.-хор. С. Кулжинський, воєнний інженер електрик полк. Крицький (проживав на Чехах), полк. артилерії Ленорнович (проживав в Варшаві?), км. 3-ої сотні, сотник С. Федоровський (у Лодзі), його заступник, сотник Виноградник, сотник Ф. Крушинський (в Парижі видає „Молоду Україну“), сотн. Коршновський (проживав в Бразилії).

Після довгої і систематичної вправи доведено до того, що українська армія може зовсім обійтися без черевиків.

Великодня „Бомба“

Написав: І. Іванець.

Після важких боїв під Городком, коли то частини І. Бригади УСС виконали бравурний прорив — було в пляні перевести реорганізацію Бригади та побільшити її боевий стан.

Команда Бригади стояла тоді у дворі в Красові, в околиці Щирця. Там під Великдень зложено скромний полевий сатиричний журнал, якого вибито 300 примірників друком і літографією.

Одинокий примірник цієї газетки зберігся у проф. Гайдучка. Формат зшитковий, 16 сторінок. Назва „Бомба“ ч. 3. Навязано нею до традиції 2-ох чисел „Бомби“, що їх зложено ще з кінцем 1915. р. (У. С. С. стояли тоді над Стрипою у Тудинці). Ці два числа залишилися у рукописі. Ціна примірника 4 гривні. Редакторів нема зазначених — були ними чет. Л. Лепкий і я. Число зложено дуже скоро, можна сказати, що відрухово, а безпосереднім товчком до нього була обставина, що я мав їхати з дорученнями команди Бригади в справах доповнень до Секретаріату Військових Справ і тов. Лепкий піддав ідею, щоби при тій нагоді використати друкарські і літографічні можливості, що їх давала тодішня столиця З. У. Н. Р., Станиславів. Він зараз же зладив „Воскресні тропарі і кондаки Галицької області У. Н. Р.“, що й надали відповідний передсвяточний характер часописові.

Ці тропарі й кондаки написані дуже зручно з великим почуттям гумору, є цінним документом тодішніх настроїв серед УСС та тодішньої воєнної дійсності. Вони діляться на дві частини — „Військові“ і світські (або цивільні). Ось їх зміст:

Військові.

Стих: Сей день, егоже сотвори Господь, возрадуемся і возвеселімся в он.

Усууси поют:

Благообразний Іосиф¹⁾ со древа знем бригадирское тіло его плащем старим а чистим овил і в вонями Н. К. Г. А. прибил, за УСС, благал — молил — просил.

Бригадир поет:

Яко ищезает дим от лица огня, тако да ищезнут враги Усууси, от лица его ненавидящі его.

(К. К. Г. А.²⁾): Амінь

Усууси поют:

Воскресенія день і просвітїмся торжеством, і друг друга обїємем, рцїм:

„Братіє, і ненавидящим нас простїм вся воскресенієм і тако возопїєм:

Стих: Слава Н. К. Г. А. да воскреснет Україна і рзточаться врази її...

Н. К. Г. А. поет: Амінь.

Антифон цей, що так скажу, „високо-політичний“, був тонкою алюзією до Начальної Команди. Атмосфера, що в ній запанувала, не була у цьому часі доброзичливою для УСС. Її називали серед нас „гонведською“. Псувало декому може кров, що УСС. як одна з частин У. Г. А. мають свої окремі традиції, а з тим охоту певної експанзії. У звязку з тим не піддержувано як слід в Начальній Команді реорганізації Бригади і поведено може навіть нівелізаційну акцію, що проявилось в дальшому роздробленні частин Бригади, як підкріплення різних боєвих груп на віддалених від себе відтинках.

По антифонах військових на стор. 3 маємо: Світські (або цивільні).

Стих: Воскресенія день України, просвітїмся торжеством і друг друга обїємем, рцїм:

Нафта бориславська нам днесь показашася, нафта для нас новая, нафта таїнственная, нафта нечиста, нафта послив ізбавитель, нафта непорочная, нафта великая, нафта вірних, нафта двері райскія нам отверзающа — нафта всіх освящаюча.

Стих: Тако да погибнуть грїшници і т. д., Нафта красная, нафта бориславская, нафта, нафта нечистая нам возсія. Нафта радостію других, от нафти ізбавленіє скорби ібо от гроба яко от чертога возсія Україна, радостію ісполни глаголя! проповідуйте Галичанам.

Стих: Сей день егоже сотвори Господь, возрадуємся і возвеселімся в он.

Народ потомже поет:

Амінь.

²⁾ Начальна Команда Галицької Армії.

¹⁾ Командант бригади Осип Букшований.

Ты дурно не видиш,
що в на кони галу так
обтяго здоровиш !!!

„Піхотний їздець“.

Про запілля і нафту писалося в нашій мемуаристиці вже багато. В тодішніх часах ходили всякі чутки про невмілу господарку, невикористання економічних засобів нафтового басейну, та лихорадку збогачення.

Ось і зміст „дивільного“ антифону, що його капітально кінчить народ, словом „Амін“.

Зараз же на черговій сторінці є жарти, що характеризують бідний стан армії.

Рисунок: дефіляда босих у Вишколі Бригади УСС, з підписом — Після довгої та систематичної вправи доведено до того, що Українська Армія може обійтися без черевиків. Під тим вірш: „З поем ветеринарнійного референта“:

І щож я тут робити маю
Без приладів лікувати не знаю,
З кіньми Вам докажу дива —
Як хоч знайдеться... леватива.

Хоч на добрий стан коней в Бригаді УСС звертали пильну увагу, під весну коні стали занепадати, зокрема траплялись випадки т. зв. пархів.

В Бомбі є декілька односторінкових рисунків. Один з них з підписом: „Триумфальний в'їзд після перемоги під Вишенкою Малою“ — представляє от. Микитку, команданта І. Корпусу з батогом у руці на здобутій полевій кухні. — Це сатира на боеві офіційне повідомлення з 28. III. 1919 р., яке було доволі незручно зредаговане, так, що виходило, немов то би бій ішов за кухню.

Друга карикатура це сатира на тему „піхотного їздця“.

Пригадую собі, що позлостився був трохи командант І. полку сотн. З. Носковський (який, як зрештою всі молоді, амбітні старшини, думав, що є добрим їздцем), коли побачив себе на карку коня.

Побутові Начальній Команди присвятив Л. Лепкий вірш-гумореску — на тему страху перед ворожими літаками, буцімто викликаного серед референтів Н. К. Г. А. вороною, яку взяли за ворожий бомбометний літак.

Ясно, що жарти в „Бомбі“ зі зміною часу й обставин затратили своє значіння, а то й „запах“, та вимагають коментарів і пояснень.

Н. пр. така розмова:

Поручник до полевих жандармів:

— Яка різниця між полевою, а державною жандармерією?

Полевий жандарм: Така, що державної жандармерії ніхто не боїться.

Поручник: А чому? Пол. жандарм: Тому — бо їй не вільно стріляти, ані карати.

Поручник: Добре.

Сили нашої державної жандармерії були не лиш за малі, щоби нести як слід службу у запіллі, співділати при рекрутації та протиділати дезерції, що почала проявлятися на провесні 1919 р. — але в проводі над ними не було потрібної пружности та енергії.

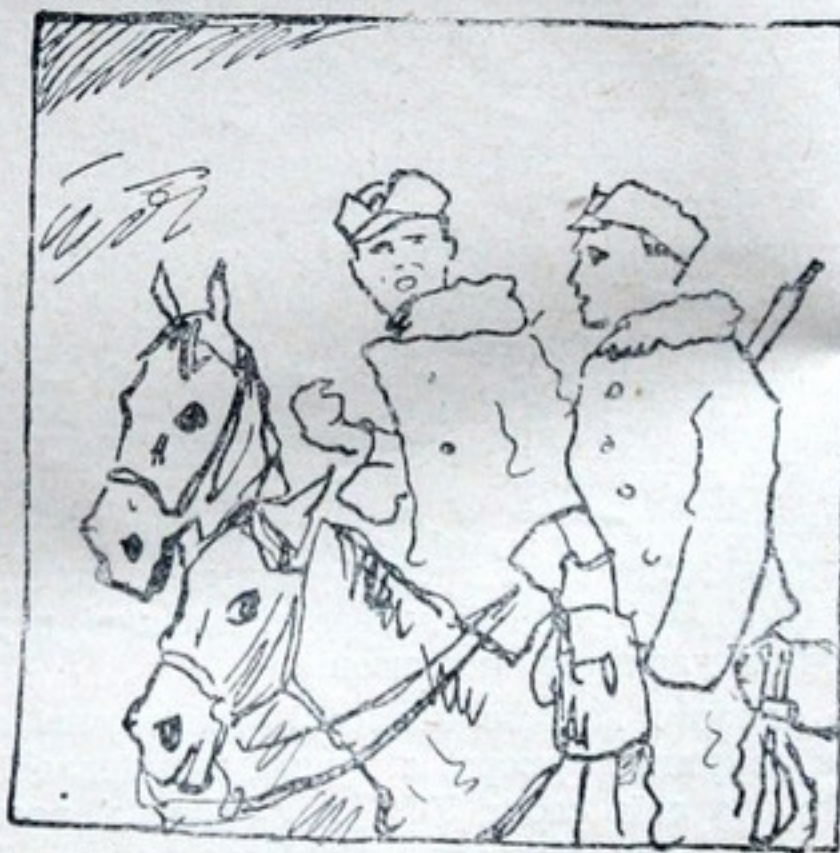
Вірш „Смута“ на тему любовну, свідчить про недостачу товарів. В ньому дівчина скаржиться своєму любові, що не має рукавиць.

СМУТА.

(Поєзята моїй любці, яку стрівув я випадково на вулиці).

— Дівчино, в очах твоїх розтопа
Для серця мого потопа,
Хоч на устах мід —
А чомуж руки студені як лід?

— Милий! — Ніде правди діти
Нема чим грієне тіло одіти;
Бачиш смуту моїх лиць —
Не маю рукавиць...

РОЗМОВА.

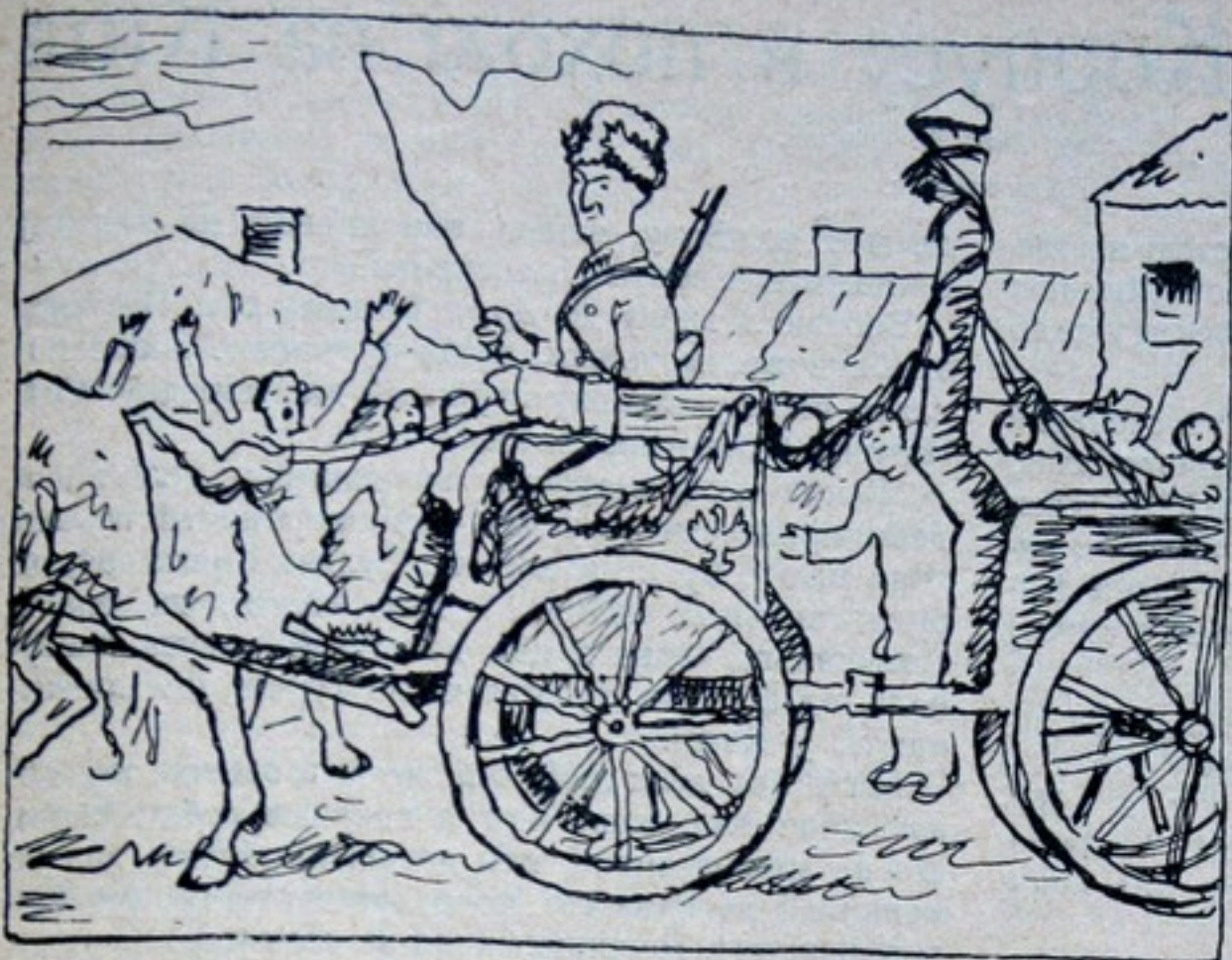
— Здається товаришу, що нас Усусусів мусить бути дуже багачко на світі.

— Чому так гадаєш?

— Бо то ще Австрія нас все побільшувала і організувала, а що десперза за України!

— Видиш — мене одно дивує, що за світової війни приїздили до нас завжди то генерали, то інші високі команди, щоби нас оглянути та і самим показатися, а тепер...

— Ну віддай тепер не має таких, щоби могли між нами показатися...

Тріумфальний вїзд по побіді під Вишенкою Малою.

Богато остроти є в розмові двох кінних стрільців, що її заподали ми враз з рисунком, а злови у вірші „Погана ворона“, що його ілюстрували чотири рисуночки.

Десь на небі весняному,
Показався знак.
Референти верещали
Утікаючи кричали,
„Це польський лтак!“
Тільки вартозий завзятий
Наче мур, стоїть, заклятий,
Ще й в небо глядить
І помітивши, що сталося,
Скільки лиха накопалося
Чим скорше бїжить.
Підбігає під пизаниці
Бачить зстрашені лиці,
Що сили кричить:
— „Вилізть мої панове
І не псуйте собі крові
Зайва охорона:
Давно вже перелетіла
На даху ось тут усіла
Погана — ворона...“

Варто згадати теж:

Мінімальні ціни оплат за конечні громадянські потреби в галицькій області:

Паспорт на виїзд за кордон	15.000	гривень
Дозвіл на вивіз 1 цистерни нафти	50.000	„
Дозвіл на вивіз парафіни 100 кг.	10.000	„
Дозвіл на вивіз харчів від війська	5.000	„
Перепустка	50	„
Звільнення з війська	40	„

Думкою „цінника“ є представити мале привязання уваги до фронту і боевої сили армії.

На передостанній сторінці заподано оголошення. Ось одно з них: „Придніпрянські полковники пошукують цю дорогою вояків. Зголошуватися в готелі „Уніон“ Станиславів.

Кільки ж то понаїздило було під весну у Станиславів — старшин, що мали доручення формуєати військові відділи і робили шум по каварнях та ресторанах тогочасної столиці З. У. Н. Р., Станиславові...

Заподали ми зі змісту „Бомби“ те, що вважали характеристичним. Слід би згадати про рисунок „На карузелі“. Представляє він Л. Лепкого, команданта кінноти УСС, як робить у бригаді т. зв. „швунг“. Рисунок був для нього несподіванкою, бо побачив його щойно по виході зрадагованої ним газетки.

Саме під Великдень відтворили ми зміст журнальчика — що є своєрідним документом доби. Пригадую собі, що з жартів „Бомби“, коли вона появилася, сміялися серед У. С. С. і в Начальній Команді. Тепер вони не жарти а причинки до історії. В жартах тих чується реалізм, розуміння ваги менту, який переживалося і патріотизм.

На карузелі.

Шлях І-го Гал. Корпусу в поході на Київ

Написав: Інж. М. Скидан.

Продовження.

Мене кличуть до штабу. В штабі застаю невідомого мені пана в цивільному одязі. Полк. Микитка знайомлячи мене з ним каже, що це фактично до мене.

Ідемо обидва ми в мою кімнату. Я заскочений приємною несподіванкою. В особі згаданого пана, є кол. високий урядовець міністерства УНР, член Міської Управи Н., який в повному курсі справ адміністративно-господарського апарату міста Києва. Це перший і останній, що добровільно в тяжку хвилину зголосився в допомогу.

Намічаємо з ним спільно ті об'єкти, які треба негайно взяти під охорону. Розшукуємо, покищо більш теоретично, засоби для того і т. д. На кінець умовляємось, що я негайно маю приїхати до Міської Управи і там вже розпічнемо практичні кроки своєї праці.

Робиться все це якось надзвичайно швидко. На дворі вже готовий самохід. Ідемо до Думи. В авті нас трьох: сотник Б. Гнатевич, правдоподібно сот. Петрик і я. Всі, кого тільки ми зустрічаємо, нас сердечно вітають. Довідуюсь у дорозі вже, що один із моїх присутніх колег, пообіцяв комусь там заїхати до будинку Правобережних залізниць, де на нас мала чекати якась більша група організованих осіб.

Заїжджаємо до згаданого будинку. Від старого знайомого довідуюсь, що це за організація. Коротенько інформую про положення та про Уряд.

Залишатись довше не має коли, мене вже чекають у Думі. В Думі застаю вже сот. Петрика. Зустрічає мене зі засмученим докором, що мене вже чекають.

На цьому місці хочу сказати, що сот. Петрик зі всіх штабових старшин у наддніпрянських, а зокрема в київських обставинах, найбільше орієнтувався. В цей день я його бачив кілька разів в найбільшому напруженні. Він проявляв максимум людської енергії, кажуть, розривався на всі боки.

Ми знову зі згаданим членом Міської Управи ви-яснюємо низку невідкладних справ. Нас перебивають. Хтось зголошує, що щось надзвичайного діється біля чре-звичайки. Збирається там багато народу і закликають до розправи.

За кілька хвилин я вже в згаданому місці; це Ліпки, Садова вулиця. Вискакую з самоходу і бачу повний двір народу. В глибині подвіря щось вроді великого гаражу. Якось протискуюсь туди. Зі всіх боків чую крики, зойки, а дехто мліє і т. д.

Я в гаражі. Досить велике приміщення. Підлога вся цементова. Посередині яма, з півтора метра глибока. З боку візду в гараж, яма має скіс приблизно під кутом 45°. Стіни колись були білі, а в той час були чимось побризкані. На цементовій підлозі і в ямі видно кров. Валяються ще куски якогось мяса. Коротко, картина нагадує різницю на худобу.

Дві жінки на моїх очах вмливає. Заспокоїти масу

не має як. Бачу, якийсь панок виліз на колодку і закликає отверто до розправи.

Вертаюсь знову до Думи і прошу сот. Петрика, зробити все можливе, щоби в згадане місце по-слано більшу частину стрільців для порядку. Сот. Петрик обіцяв це зробити.

В цей час довідуюсь, що якимось делегаціям дали право організувати самоохорону міста, що вони мають бути ще в мене. Судячи з розмови, це були справжні київські чорносотенці, як опісля і виявилось. Одна з цих делегацій чомусь виступала під фірмою представників турків, що проживають у Києві.

Місія цих делегацій мені не подобалась, але дозвіл вони вже мали. Тут я почуваю себе винним, що не зробив спроб, цей дозвіл відібрати, хоч би мені це і не вдалось. Хоча думаю тепер, що при допомозі сот. Петрика могло це статись.

Передав лише сот. Петрикові, що бусурманський отряд треба буде зосередити на Садовій вулиці, куди мають післати частину для встановлення порядку біля чре-звичайки, вразі потреби, зможуть бусурманський відділ вчасно обезброїти. Я не знав в цей час, що добровольці переправляються вже в Київ. Таксамо, на жаль, не приходив до мене ні-який звязок од полк. Дерешука.

Десь мабуть перед другою, або третьою годи-ною я їду на двірці до штабу. Застаю полк. Микитку в штабі. З розмови з ним бачу, що нена-чебто все гаразд. Про те, що в цей час через міст переходили в Київ добровольчі частини, таксамо і він не знав. Передає мені, що треба збиратись на парад, яка має відбутись біля Думи. Про цю па-раду я вперше тут почув.

Не снідаючи і не обідаючи, зворушений тим, що довелось бачити і чути, я збираюсь їхати на па-раду. Настрій зовсім непарадний.

Іду в автомобілі з полк. Микиткою. По Фунду-клеївській вулиці зіхали на Хрещатик. Проїхали кілька кроків і мусіли стати. Вся площа перед Ду-мою заповнена вже народом і військом.

Дивно, де вони так скоро взялись? Ми висідаємо з автомобіля. Бачу перед нами ще один автомо-біль, а позаду третій. З першого виступає незна-ний мені генерал і старшини. Запитую полк. Ми-китки, хто це є? Полк. Микитка відповідає мені, що це ген. Краус.

Ідемо вздовж хідника до Думи. Бачимо перед собою лише море голів, що розступаються перед нами на обидва боки. Ні! це не сон і не казка; а ми несподівано врзуємось в ескадрон добро-вольців, золотопагонників. Всі ми здивовані. Ген. Краус прискорює крок і ми ідемо до дверей Думи.

Бачимо, на чолі ескадрону, сидить на коні гене-рал в золотих пагонах. Дума повна наших стріль-ців. Дула скеровані на Хрещатик, просто на зга-даний ескадрон.

Денікінський генерал побачив нас і зіскакує з коня. Представляється. Довідуюсь, що це гене-

рал Штакельберг. Всі ми разом входимо в Думу й ідемо на гору. До денікінського генерала пристає якась цивільна особа. Я прошу полк. Микитку викликати як найскорше полк. Сальського, команданта Запорізького корпусу.

Тільки тут ми довідуємось, що вже частина Добровольчої Армії перейшла в Київ і розташувалась на Печерську.

Після короткої розмови ставиться для розв'язання такі три точки:

1. Потреба встановити демаркаційну лінію в місці. 2. Розв'язати справу вивішення російського прапору на Думі впоруч з українським прапором, та 3. Що робити далі?

В обговоренні цих точок брали участь: ген. Краус, полк. Микитка, ген. Штакельберг, одна цивільна особа по боці ген. Штакельберга, але вдійсності це був денікінський старшина, памятаю добре ще одного старшину, який був з ген. Краусом, і я. Чи був при тому, окрім названих осіб, ще хтось, цього я вже не памятаю. Але як і був, то слова не забирав. Нараду цю, чи як її там назвати, провадив ген. Краус. Полк. Микитка говорив мало. З приводу другої точки, себто щодо вивішення прапору на Думі, найбільш сперечався я з денікінським старшиною. Компромісову пропозицію вніс ген. Штакельберг.

При намічуванні демаркаційної лінії я слова не забирав. Знаю тільки, що називались такі вулиці: верх Олександрівської, Інститутської, Садова, Левашовська, Банкова і інші, але на чому спинились, не памятаю. Знаю лише, що Олександрівська вулиця належала нам.

Отже перша точка розв'язується досить скоро. Демаркаційна лінія встановлюється. Ця точка особливих дебат не викликає. З другою точкою є гірше. Я категорично висловлююсь проти вивішення російського прапору на Київській Думі. Шукають компромісу, який так само мене не задовольняє. Він зводиться до того, що обидва прапори мають означати як символ спільної боротьби супроти спільного ворога, про що з балкону Думи має хтось із нас поінформувати зібраних людей. Що до третьої точки, то було вирішено, що ген. Краус (тут була збережена субординація) негайно відіде до генерала Бредова і з ним цю точку має обговорити. На цьому наші балачки покінчились і ми перейшли в кімнату, з якої двері виходять на балкон. В цей час на балконі мали вже вивішувати російський прапор.

Чомусь ще спиняємось ми всі серед кімнати. Стоїмо в колі і ще продовжуємо щось говорити. В цей час в наше коло врізується якийсь пан років 30—40, падає на коліна, хватає ген. Крауса за руки а опісля і за ноги і несамовитим голосом кричить „Спасіть нас від тих чорносотенців“, показуючи пальцем на ген. Штакельберга. Ця картина робить на нас всіх гнітуче вражіння. Згаданого пана хтось заспокоює. Ген. Краус почервонів і щось з докором в рішучім тоні звертається до ген. Штакельберга.

Найбільше нахабно поводить себе цивільна особа, що крутиться біля денікінського генерала. Бути безпомічним свідком цих подій тяжко.

Я вперше в житті готовий на рішучий крок. Полковник Микитка це бачить і заспокоює мене, запевняючи, що полк. Сальський скоро вже буде.

Чому мені так ходило про полк. Сальського? Тому, що я бачив, що галицьким старшинам у даній ситуації куди тяжче зорієнтуватись ніж нам.

Все це відбувається неначе на кіноматографічній стрічці. Ген. Краус і ген. Штакельберг ідуть униз. Один, щоби відіхати до ген. Бредова, другий, щоби забратись зі своїм військом за демаркаційну лінію. Решта нас виходить на балкон.

Бачу висять два прапори. Стаю в передньому куті в право, себто в бік до Фундуклеївської вулиці. Поруч зі мною стоїть старшина, що має виступити з промовою на тему: „Чому вивішено два прапори“. Прізвища його не знаю. Мабуть він був з III. корпусу.

Крик з боку тисячної товпи такий, що нічого не чути. Мій сусід всеж таки починає говорити, його ніхто не слухає. Крик такий, що ледве я чую його голос. Раджу йому перестати говорити, бо те все на марне. Уловити найчастіші викрики якось тяжко.

В цей час бачимо з балкону, що ген. Штакельберг вже на коні. Відіхав кілька кроків від Думи і спинився. Його провозжає біля четвертини всього натовпу. Він розбився на два табори. Один залишається біля Думи і кричить, не розбереш що. Другий окружив відділ добровольців і кричить „Ура“, дає добровольцям квітки, обмінюється балачками і т. д.

Прислухуюсь, що за крики найбільше чути. Чомусь найбільше кричать тоді, коли піднімають руки. Спостерігаючи це, я бачу а опісля чую, що той, який підносить руку і показує два пальці, кричить зніміть двохколовий прапор, а той, що показує три пальці, кричить зняти трохколовий прапор. Часто слово прапор замінюється словом ганчірка.

Полк. Доценко мав десь написати, що то було голосування і більше висловилося за Петлюру. Жадного голосування тут не було. Це був нечуваний вияв пристрастей в формі галасування. Буяли пристрасті кількатисячної товпи, а не холодні розумові категорії.

Намалювати справжню картину, що розгорталась тоді на наших очах, я нездібний. Для уявлення її, наведу лише окремі картинки з неї.

Бачучи, як згущується товпа, я нахиляюсь з балкону і звертаю на це увагу чет. Кантимира, дуже веселого і симпатичного буковинця, який пізніше, як мені казали, помер від поранення, щоби він своєю кіннотою поступився трохи вперед і зробив вільний простір. Четар Кантимир робить спробу, але надаремно. Він умить найшовся в ситуації, яка очевидців зворушує. Зі всіх боків панночки обдаровують його своєю особливою увагою. Одні тягнуть за ноги з коня, другі готові його розцілувати, інші, які не можуть вже дістати його руками, віддають свою увагу його коневі. Четар Кантимир сміється і робить знак, що не може доручення виконати.

Але ось бачу, як один молодий чоловік намагається уловити мій погляд. Дивлюсь уважно на нього

Похорон Отамана Антона Виметалю, команданта 2-гої коломийської бригади — на стації „Веселий Кут“ на Україні.

і прислухуюсь, що він кричить, що він хоче мені сказати. В цей час хватає він обома руками за свою сорочку, вмить оголює свої груди і зворушуючим тоном кричить: „Спасайте нас од чорносотенців“!

Дивитись на це важко. Але перед собою бачу ще більш зворушуючу картину. Хлопчик років 10—12 у формі кадета, тримає в руці російський прапорець і намагається його підняти як найвище, але в цей прапорець впила свої рученята маленька дівчинка і тягне його донизу; і вже не кричить, а плаче, пищить дитячим голосом. Дівчина була в українському однострої.

Це довго не триває. Здалека чути крики: „Запоріжці ідуть...“ Добровольці негайно відїжджають і за хвилину ховаються в Олександрівській вулиці.

Табор, що ще перед хвилиною провожав добровольців, обдаровував їх квітами і кричав „Ура“, раптом повертається увесь до Запоріжців і майже всі кричать: „Слава Запоріжцям!“

Отже знову одна кількатисячна товпа. Нарешті вже видно, як по правому боці, з боку Фундуклеївської вулиці, ідуть на конях Запоріжці. Напереді, на гарному коні видно їхнього кремезного команданта. В кількох кроках за ним. Кінна музика з чорними шликами, а за ними червоношличники. Не доїжджаючи до Думи на будьяких 200 кроків, Запоріжці чогось спиняються. За хвилину під бальконом появляється в довгій бурці старшина і звертається до нас вгору приблизно з такими словами: „Начальник штабу наказав, щоби ви зняли трохколовий прапор. Поки його не здіймете, Запоріжці з місця не рушать. Не за нього ми воюємо!“

Користаючись цим, я пропоную негайно це зробити, але решта зі мною не погоджується.

Ще хвилинка і командант Запорізького корпусу, чи то сам полк. Сальський, чи може його заступник, повертає голову назад. В ту мить вискакує з рядів два кіннотчики і гальопом направляються до нас, себто до балькону Думи. Натопт в страху розступається і вони вже під бальконом. Пово-

дяться з нами безцеремонно: „Здійміть московський прапор, бо будемо стріляти!“

Всі присутні, окрім мене, сходять з балькону. Я починаю відв'язувати московський прапор. З одного боку догода з добровольцями, але з другого боку загальне незадоволення як більшості населення, таксамо і Запоріжців, думаю собі. Не встиг ще відв'язати в одному місці, як чую голос: „Пощо там його відв'язувати“. Повертаю голову і бачу перед собою козака, що щойно збирався на нас стріляти. Хватає в свої дужі руки держак прапору і переломлює його на два куски. Верхній з полотном кидає з балькону, а нижній кінець залишається сторчати.

Дивлюсь, що робиться внизу. Одже козак, що залишився під бальконом, зіскакує з коня, стає од-

ною ногою на кінець держака і відриває полотно від держака. Скручує полотно в жмут і вже обидва в мить на своїх конях. Вони знову майже гальопом їдуть до своєї частини. Тяжко сказати, як це все подіلالо на кількатисячну масу. Одно лише було помітне, що в ці хвилини запанувала якась тиша. Тиша перед бурею.

Повернувшись до частини, козак кидає прапор перед відділом на землю, і він після цього рушає вперед. В цей час балькон Думи знову заповняється військовими.

Запорізький корпус проходить коло Думи. Вся кількатисячна маса і військо співають: „Ще не вмерла Україна...“.

Це була хвиля найбільшого напруження. От, от і нерви готові не видержати. І в декого вони таки не видержують.

Передні ряди проїхали вже коло Думи і їдуть далі дуже повільним кроком. З балькону видно все як на долоні. Співають гимн...

І от, серед ясного дня, коли настрій кількатисячної маси досяг найвищого ступіня напруження, починають бити темні громи.

З лівого боку Запоріжців обганяють гальопом три добровольці, притуливши свої голови до голів своїх коней. Ще пару кроків і вони вже випередять Запоріжців. Але саме в цей момент чується одиночний вистріл.

Хто вистрілив? У мене було таке вражіння, що стріл впав вище нас, неначебто з будинку протилежного дому. Хто вистрілив, тоді не було встановлено. Більшість була тої думки, що вистріл був провокативний. Але були і такі, які казали і ще тепер кажуть, що вистрілив котрийсь із Запоріжців.

Одже невідомий стріл, а за пару секунд після нього, всі три добровольці ховаються за рогом Олександрівської вулиці.

В цю саме хвилю напротив Олександрівської вулиці знялась курява. Це залишає її за собою автомобіль ген. Крауса, що відїжджав до ген. Бредова.

Одже мимоволі він опинився в районі, в якому спинились добровольці.

Ще секунда і грянули стріли сальною з боку Олександрівської вулиці.

Спів раптом перемінюється у крик. Чути верески панічної товпи. Військо, різноманітна маса, коні, все це вкупі.

Треба вибратись якось з Думи. Але як, коли парадні двері забиті товпою. Між ними вбільшості військові, але є також і цивільні особи. Тут же стоять і скоростріли. Хтось веде нас до бічних дверей, якими виходимо на площу, позаду Думи. Перед нами купи людей. Треба тільки одному впасти, як вмиє на ньому вовтузиться вже десяток інших страхополохів.

Я виймаю револьвер і під загрозою, що буду стріляти, спиняю страхополохів. Бачу, як недалеко від мене це саме робить незнаний мені галицький старшина. Стрілів жадних вже не чути. Але ось з боку видно, як полк. Сазонів вискакує на якусь гармату і кричить перед себе. Кричу до нього не робити паніки, але він цього не чує; через хвилину його вже не видно.

За кілька хвилин і площа опорожніла. Густі вулиці і переулки, що їх в цьому районі багато, всмоктали в себе всю масу з її пристрастями та з її галасливими криками.

Обмінявшись кількома словами зі згаданим старшиною, я спускаюсь на Хрещатик. Кругом порожнеча. Іду після цього в Думу. Там таксамо нікого. Яюсь дивно і страшно. В той час, як ми допомагали слабшим і незарадним вставати з бруку, всі інші встигли втікти. Мені не залишається нічого іншого, як іти пішки на двірці, до штабу. В цей час я не передбачав, що може вийти з цього пізніший трагічний кінець. Я був певний, що хіба буде направлена, але помилився.

В одній із вулиць, правдоподібно зі Софійської, мене зустрічає двох партійних товаришів. Один мене знає, другий ні. Я не пригадую собі ні одного з них. Вони вже знали від когось, що я в Києві і мене шукали. Наскоро обговорюємо ситуацію і приходимо до висновку, що сталося велике непорозуміння, що положення можна ще спасти і що його треба спасати. Умовляємось, що вони, мобілізувавши для цього ще когось, зроблять основну розвідку в Києві, і про все дадуть знати мені на двірці, а я мав все приготувати в штабі. Говорилось про потребу активного виступу супроти денікінців.

Іду самотніми вулицями на двірці. Біля університету якийсь панок тиче мені безплатно газету. Розвертаю її і читаю щось приблизно таке: „Наша доблестная армія взяла Київ“. Десь за рогом дістаю іншу газету.

Ці вістки викликають у мене страшне почуття сорому. І справді. Добровольці вступили в Київ перед кількома годинами і мають вже два часописи. Вони взяли Київ!? Миж вступили ще вчора і не маємо навіть метелика.

Вже аж на Безаківській вулиці, я починаю зустрічати старшин і козаків. Багато їх іде вже без зброї. Кажуть, що їх обеззброїли добровольці. Знаходяться між ними і такі небораки, які говорять навіть

про чемність добровольців, бо мовляв мене обеззброїли і сказали іти туди, звідкіль прийшов.

На містку з Безаківської вулиці на двірці, стоять зі скорострілом стрільці. Проходячи мимо них, кажу, щоби нікого на двірці не пускали.

На двірці, особливо в середині, повно стрільців. Відчувається якась розгубленість. Майже всі між собою багато говорять.

Виходжу на перон. З лівого боку аж десь у кінці перону видно коло старшин. Іду до них. Посередині кола стоїть високий, стрункий старшина і щось авторитетним тоном говорить, а всі з респектом його слухають. Чую, як він каже, що ген. Краус ще не повернувся і без нього виїхати з Києва не можна. Аж приїде ген. Краус, тоді побачимо, що нам робити. На моє запитання: Хто це? сот. Б. Гнатевич відповідає мені, що це начальник штабу 3-го корпусу от. Любковіч.

Любковіч свою розмову продовжує і між іншим висловлює міркування, що Київ мусить бути добровольцями вже так обсаджений, що виїхати нам вже і так мабуть не вдасться. Я втручаюсь у розмову і схвильованим тоном перечу йому, себто що це є неможливе. Але саме в цю хвилю хтось біжить з двірця і кричить, що на двірці добровольці обеззброюють наших стрільців. На моє запитання, чи багато їх? відповідає, що з 10 чоловік. Одже їх треба обеззброїти, і нас кількох біжить до двірця.

Могила укр. січ. стрільця Осипа Назаркевича в Ярославі. Пам'ятник побудований жертвами ярославського громадянства. Покійний ур. 1892 р. в Ярославі, брав участь в боях У. С. С. весь час від 1914 до 1920 р., помер на сухоти в 1923.
Світлан Тадей Скотинський.

Але в цю саме хвилю інші знову кричать, щоби сідати до вагонів. Переважна більшість біжить до вагонів. Другі навпаки, кричать, стояти на місці. Який дає розпорядок полк. Микитка, не чути. Добре чую, як начальник штабу, майор Куніш виразно кричить „гальт“.

Я втручаюсь у не своє діло. Підбігаю до машиніста і рішуче кричу вперед. Потяг рушає вперед швидким темпом. Я бачу, що мені не вискочити вже у свій вагон, який далеко взад. Я скачу до вагону, в якому їдуть стрільці.

І тут несподіванка. Посередині вагону сидять два золотопাগонники. По виразу облич видно, що вони переживають якусь трагедію. Але, побачивши мене, майже в один голос: „Від кого ви втікаєте? що ви робите? Ми українці, які були мобілізовані. При першій нагоді перейшли до своїх. Таких як ми

в Добровольчій Армії багато. Всі вони при першій можливості перейдуть до Української Армії“. Після слів, мене ще більше охоплює сором. Вірю, що вони кажуть правду. Перекоаний в тому, що тікати нам не було від кого.

А тут до всього мене мучить ще і те, що я втрутився не в своє діло. Знаю, що машиніст міг пустити машину і без моїх заходів. Може він і зовсім не звертав на мої слова уваги, але свідомість того, що я держучи револьвер у руках, кричав вперед, мене мучить. Відповідати за свій вчинок я не боюся. До нього мене спонукало з одного боку те, що я перед хвилиною чув від от. Льобковіца а з другого боку — факт обеззброєння стрільців на двірці. Все це промовляло за те, що штаб мусить бути подаліше від згаданих подій.

(Докінчення буде).

Дві нові вістки про коліївщину

Подав: д-р М. Антонович.

Серед паперів Державного Пруського Архіву в Кенігсберзі (Etats-Ministerium 111, g—j) що обіймають польські справи XVIII. століття, наводяться під р. 1768 два звіти пруського посланника у Варшаві Бенуа (Benoit), що присвячують досить багато уваги великому повстанню на Україні. З дальшого тексту реляцій видно, що таких звідомлень мусило бути більше — можливо, що копії з них пощастить ще знайти в інших архівах.

Перше, що впадає в очі при читанні реляцій, це ніби слаба поінформованість резидента: в хронологічно першій з 16. липня пише він про здобуття Гуманя гайдамаками та слідує потім втихомирення руху російським військом, а в другій, більше як місяць пізніше (22. серпня), сповіщає про нове поширення повстання. В данім випадку Бенуа очевидно просто совісно передавав своєму урядові чутки, що носились по Варшаві, і тут маємо нове свідчення панічних настроїв серед польського громадянства, що ще довго після властивого кінця повстання, не могло втихомиритися. Цікавість реляцій власне і полягає у представленні того вражіння, яке викликала Коліївщина серед далекого населення Варшави та в країнах центральної Європи. А це вражіння було видно не мале, бо Бенуа свідчить, що сусідні з Польщею держави були занепокоєні подіями на Україні. Туреччина і Прусія зміцнили варту на кордонах, а Угорщина крім того посунула до сумежного з Галичиною Спишського староства (Starostei Zyps) два гусарські полки, забезпечуючи себе на всякий випадок. Ці заходи для забезпечення являються в очах резидента щонайменше зовсім зрозумілими; він же сповіщав, що з одного боку гайдамаки були в Збаражі, а з другого, що вони роблять напади на Молдавію. Саме повстання представляється Бенуа як селянський бунт, до котрого він займає негативне становище. Деякі дані про німецький відділ, заскочений раптовим розвитком повстання під час ремонту коней на Україні, знайшов д-р. Оляничин серед паперів архіву в Бреслау.

Відомости про занепокоєння в Європі з приводу короткотривалого повстання на Україні є найцікавішим матеріалом, який дають реляції пруського резидента.

Бенуа до пруського уряду¹⁾ в Кенігсберзі, Варшава 16. липня 1768.

Der Bauernaufstand in der Ukraine wird vermutlich wohl bald gehemmet werden. Dieses Zeug hat dem Woywoden von Kiow allein einen Strich von zwanzig Meylen verheeret, und nur noch zuletzt das Städtchen Human, worinnen sie auf das grausamste gehauset haben. Es lief zwar die Nachricht ein dass zugleich ein Detachement von unsern der remonte wegen sich hiro in Pohlen befindenden Truppen daselbst zu Schaden gekommen wäre: allein ich erfahre anjetzo von sicherer Hand sich solche vorhero retiriret gehabt ehe der Sturm vor sich gegangen. Es ist auch schon ein Russisches Corps dort angelangt, welches dieses Human wieder weggenommen und an 800 solcher Bauern darinnen gefangen bekommen, wovon ein guter Teil ihren gehörigen Lohn bekommen werden.

Бенуа до пруського уряду в Кенігсберзі, Варшава 22. серпня 1768. Спершу звіт про сутички конфедератів з росіянами і їх поразки.

Man muss hoffen dass dieses wo nicht alles auf einmahl endiget, doch ein grosses dazu beitragen werde, welches aber der Erfolg erst lehren wird. denn in der Ukraine geht der Bauernkrieg wieder von neuen an, und haben die Haydamaken denen jüngst erhaltenen Nachrichten gemäss wieder auf frische 3 Städten und 40 Dörffer gänzlich verbrannt woher über 6000 Seelen massacrirt worden. Sie sind nicht allein bis an der Wolhynischen Grentze in Zbaras gewesen, sondern haben auch wieder neue Excursionen in die Moldau gemacht daher denn die Türken eylen ihr Cordon zu ziehen und patrouillieren zu lassen, so wie solches an unserer und der ungarischen Grentze geschiehet. In der Starostey Zyps sind sogar zwei Regimente ungarische Husaren eingerückt, um solche wieder allen Anfall zu decken.

¹⁾ Preussische Regierung.

У московському полоні

(1916—1918 рр.).

Написав: Мисайло Островська.

Коли наш відділ У. С. С., захоплених у полон під Потуторами в серпні 1916 р., привели москалі до Гусятина, то тут мене, з поміж 300 люда всіх полонених, собі сподобали й забрали до канцелярії 26-го тил. етапу Ю. З. фронту. Мав я, з іншими трьома полоненими, яких я уже застав там, підмітати, мити підлогу у канцелярії, порохи змітати. Для мене УСС. та ще й фронтовика ця доля не була завидна.

Салдат запровадив мене на горище тієї камениці, де кватирував етап. До мене підійшли три австрійські полонені. Були хлопці молоді, прості, та щирі з очей. На виду здорові, червоні.

Один із них підійшов до мене ближче:

— Ти з якого регіменту? — спитав.

— Українські Легіони! — з нехиттю пригнобленим голосом відповів я, скидаючи з плечей наплечника.

— А! ти січовий стрілець, наш!? — і радісно, і здивовано відповів другий полонений, дещо старший. І зараз до тих двох, що гляділи на мене, ще їм чужого:

— Ану! Гараську, Івасю, зробіть йому постіль!

А до мене:

— Тут на горищі ми й спимо. Не журись, буде тобі добре з нами. Робота не важка та й ту самі зробимо. А ти будеш із нами, то буде нам веселіше. Їсти є що. Писарі люди добрі. Деякі офіцери паскудні... Але ліпше тут, ніж на фронті! з притиском сказав на кінець.

Горище було просторе. Чисто заметене. І не дуже й темно там було. Моя постіль була: на невисоких цегляних зложених стовпцях лежала стара бляшана вивіска, а на ній сінничок. Під головою наплечник. В день було ще тепло на горищі, бо дні ще були теплі, та вночі зуб за зуб не заходив, так було холодно: будинок бляхою критий.

Перший-другий день я й не виходив на божий світ. Їв і спав: відсипляв усі неспані ночі на фронті; усі труди, невігоди шляху в полон.

Третього дня біля 2 год. пополудні я вийшов на двір. Сонце сипало теплом. Вузькі, засмічені, розбиті вулички місточка завівали запахом цибулі, то вогким холодом. Я так тужив за приятелями з фронту, за тими, від яких мене відірвали, а їх погнали далі, що мов сліпий нипав якимось чужо й несміливо по місті. І осіннє сонце збільшувало мою тугу. Розкинені де-де в передосінній стомленій зелені дерева, вбогі, похилі низькі хати були сумним тлом моєї туги.

Та ждали мене живіші дні.

Одного дня мене таки скортіло зійти з горища на долину й піти з моїми товаришами долі до канцелярії етапу, де вони прятали за себе й за мене. Я нічого ще не робив, а похажав по кімнатах і нипав. Мої очі зупинилися на друкованому листку паперу і я схилився над столом і читав: „Приказ ч.

Н. Н. Арміям Юго-Западного Фронта“. Перечитав одну сторінку аж до підпису ген. Брусілова включно. Став читати другий приказ. Аж тут, мов із під землі, як ревне:

— Шпiон! сукін ти син! Іш, австріяцкая сволоч!

Перше слово „шпiон“ зморозило мене. З місця я не міг ворухнутися, ні слова промовити. У війну, та ще й полоненому, кинути увічі це слово, означало майже шибеницю.

Передомною стояв посинілий із люті „дѣлопроизводитель“ етапу й „надворный совѣтникъ“ Жіхарев. Він мешкав тут в одній з кімнат, останній, канцелярії. А про це я нічого не знав. Виповз ранком поглянути по канцелярії.

Я затинаячись, виправдувався, що я ніякий шпiон, що я не знав, що того не можна читати. А там не багато думаючи чкурнув на горище. Тут по хвилині намислу, дійшов до дуже простої постанови: все шмаття вбрати на себе й, без наплечника, гайда втікати: і то ледве почне смеркати. Звірився з моєю тайною товаришам. А вони з жалем за мною признали, що іншого виходу з цієї халепи нема. Вони ж принесли мені цукру, хліба й дещо м'ясива.

День ліз, як черепаха. Кожний більший гамір на долині трівожив мене. Сонце стояло на небі, як прибите до тієї синьої безодні. І коли почало хилитися до заходу, на сходах застогнали чийсь важкі кроки, хтось ішов на горище. Ще хвилина і під грімкий стукіт мого серця, на дверях з'явився по-сильний салдат із канцелярії:

— Пан, тебе завйот надворний советник, — су-покійно сказав.

Якусь хвилину я стояв, не ворухнувшись.

— Чевож стаїш? — Ізволь самной!

В тій хвилині іншого виходу не було: треба було йти за ним. Ішов я, як тіло без душі. В голові шибалися думки: як воно буде?

В канцелярії етапу я зупинився таки біля порога: я таки постановив утікати — вирватись в останній хвилині. На мене дехто з писарів, яких у цій кімнаті було чи не п'ять чоловіка, поглянув питаючими очима.

На порозі діловодного кабінету появилася низька приземкувата постать діловода. Глянув на мене понад окуляри й, показуючи на мене пальцем, до всіх сказав:

— Ета австріяцкая сволоч, ето шпiон!

Усіх очі звернулися на мене.

— Он читал, понимаете, приказ по нашим армиям Ю. З. Фронта, — обвинувачував мене діловод.

Врешті один із писарів, худорлявий на виду, лисий, швидкими очима забігав і спитав:

— Пан, разве знаєш читать па русски? — вриваним московським наголосом спитав мене.

Я замнявся, але відповів:

— Та знаю!

— Ти какое училище кончил? — питав далі мене. Я не зовсім зрозумів це питання й тому не відповідав.

— Ти в какую школу хаділ? — повторив він.

— В народню, а потому до гімназії, але ще не скінчив, — відповів я.

— В гімназію? Туди... — І далі серед загального сміху говорив:

— Ваше Високблагородіє! Скільки нас тут є, не були в гімназії. А ви хочете, щоб він, що бував і в гімназії, що жив не в Росії, та щоб не читав друкованого слова! І який він шпiон?!!

Мені стало легше. Той самий писар, мій оборонець, підійшов до мене й, відчинивши двері, випхав мене до коридору й сам зі мною вийшов. Тут сказав:

— Старий дурак! Не бійся його! Знаєш читати — ну й харащо. Скажу про тебе капітанові Розенбергові, який є командантом етапу, а він із хахлів. Завтра рано піди до нього.

Підзорливо слухав я цього москаля. Він усе те говорив таки щиро. І як пізніше я переконався, це була дуже добра, ввічлива, виrozumіла людина. Та я не вірив. Повернувся на горище. І став лаштуватися до втечі. Двох моїх приятелів по горищі пішли в містечко подивитися, чи стоять на мості вартові. Заходило сонце, як вони вернулися. Обидва не радили мені тікати: на мості стоять вартові, в селах Чабарівці, Васильківцях, та в інших сусідніх стоїть постом військо. Про це вони довідалися від інших полонених. Сказали мені, що той писар, який мене втихомирював, це Євдокімов, дуже добрий і поважний чоловік.

Я й лишився.

Ранком на другий день не пішов я сам до команданта етапу, а покликали мене до нього. Це був старшина середнього кремезного росту, чорноволосий, кароокий, літ під 42. Широке обличчя, вистаючі вилиці додавали йому виразу сили.

— Ви з якого полку? — спитав.

— Українські Січові Стрільці.

— Чи це чисто український полк?

— Так!

— І командний склад, діловодство, команда і все по українському?

— Все!

— Ви не бійтеся, говоріть правду. Я вас питаю не для службових цілей, а для себе, хочу знати це.

Він говорив по московськи, я по українськи, бо врешті й не знав іще московської мови. Розмова тягнулась довго й цікаво. Попросив, щоб я дав йому, як маю, якісь світлини: я дав йому Софію Галечко, Олену Степанівну, Грицька Косака і ще якісь.

— Учіться швидко московської мови, то лишу вас на праці в канцелярії — сказав на прощання.

І хоч не сказав мені сісти підчас розмови, то руку на відхідному простягнув.

Не проминув і місяць, а я вже робив якісь копії, бив на шапірографі всякі „прікази“ та „наказанія“. І в цій ділянці я довго працював.

Незабаром капітана Розенберга забрали. І він,

відходячи, поручив мене новому командантові етапу, що звався полковник Тілло. Це був петроградець — штивний, гордий, завсіди вичепурений, але справді добра людина.

З діловодом Жіхаревим ми, як би можна так сказати, сприятелювалися. Це справді був старий чудах. Його блискуча, червона, сита лисина, гармонізувала з великим черевом. Його масні, сірі очі і м'яські уста та широкий ніс робили з нього типового гоголівського героя.

Наші з ним розмови були дуже смішні. Раз було пришиваю йому до сюртука гудзик. А він таку розмову починає:

— Ти відал Франца Іосіфа?

— Егеж, видал! — відповідаю, хоч із роду „нашого“ Францішка не бачив.

— Старий, уж скоро падохнет.

— Старий, та здоровий, чорствий, добре тримається. А прийде час, то вмере, а не здохне, — боронив я „нашого“ цисаря.

— Іш, сволоч ти австріяцкая! — сердився старий на мою зухвалість.

Незабаром „наш“ цисар помер і я програв перед старим діловодом, який був дуже радий.

На різдвяні свята (січень 1917) полк. Тілло дав мені перепустку до с. Чабарівки, куди мене запросили сердечні, добрі й дуже гостинні панство Шанковські. В них пізнав я двох старшин з України з російської армії. Одного лиш прізвище памятаю: поруч. Попов, родом із Винниці. Цей старшина дав мені свою адресу — стояв із своєю частиною в Гусятині галицькому — й просив зайти до нього.

Зараз по святах я й пішов до нього. Він увесь час випитував про Галичину, про наш полк У. С. С. На відхідному давав мені книжок про соціяльне визволення, про революційні змагання в Європі. Казав: читайте й не показуйте всім, а бодай не кажіть, хто вам дає ці книжки.

Одного разу, десь біля 15 січня 1917 року, поруч. Попов мені просто сказав:

— Ви не важтеся тікати в Австрію. Незабаром тут у нас буде багато краще, як тепер.

Я, розуміється, з цих його слів нічого не второпав.

Та десь при кінці лютого 1917 р. (між 26—27) появилися перші лисавки перед бурею, що мала перевернути білий трон і поставити отой червоний. У „Кієвській Мислі“ на останній сторінці десь з долини короткі новинки говорили про заворушення у Петрограді. Писарі між собою тихо, нишком шукалися.

Врешті — в перших днях березня грім із лоскотом прорізав простори: революція. Гусятин, по тому боці річки Збруча, мале містечко, закипів. Спершу глухо: начальник участка, поляк підполк. Кривоблоцкий заходився ще, як міг, стримати рвучкі хвилі революції. Та ця нікчемна, слаба гать довго не видержала натиску: преса залляла містечко. На дорогах, у хатах, у канцеляріях, у крамницях, усі, хто вмів читати, усюди читали пресу, яка від першої до останньої широкої сторінки була забита подіями революції. Десь, мов із-під землі, виринула в цьому містечку юрба з червоними прапо-

рами: „Атречомся от старава міра!“ Заливало всі вулиці, проулки, жидівські темні сутерини. По жан-дармерії і слід загинув. На невеликому майдані почалися щоденні мітинги, на яких найбільше горлали жиди, а то й жидики. Декуди й старшин почали побивати.

Заговорив і Київ. Прийшла й Центральна Рада. Всі москалі, без різниці політичних переконань загомоніли:

— Іш, хахли! Захателі України!

Инколи на мітингу з'явиться й блакитно-жовтий прапор. Я серед юрби, з нашими галичанами полоненими, горлали:

— Хай живе Україна!

Юрба, яка складалася і з нашого галицького зза річки населення, і собі підхоплювала цей клич. Резолюціям на мітингах кінця не було! А всі на одному кінчилися: на нічому.

На етапі зайшла зміна: на місце полк. Тілло на команданта етапу прийшов підполк. Сцепуро, а на місце Жіхарева на діловода прийшов заурядчиновник Гаврило Артемович Поплавський. Перший усе-таки признавався до українства, другий належав до деструктивних типів малороса. Між іншим мене вже старий командант не поручав новому: в революції полоненим уже не було погано, надто тим, що працювали по канцеляріях. А врешті, всі салдати й підстаршини й чимало старшин брали активну участь у революції: мітинги, резолюції, часописи. Тож у канцелярії було до біса роботи, щоб її у пору полагодити. Мене призначили писати прикази (з черновика) на машині, врешті „входящі та ісходящі“ вести.

Салдатня розпаношувалася. Всякі революційні комітети, суди, тощо росли, як гриби по дощі. Росло й безладдя.

Захотілося кепському акторові Керенському робити офензиву в Галичині. На фронт переходили маршеві роти й баталіони. Траплялося вже багато й українських частин. Бо тоді саме переводили вже українізацію Ю. З. Фронту. І одного разу такий маршевий курінь, переходячи через наш етап на фронт, улаштував невеличкий бешкет.

Почалося воно так. При етапі було дві роти (сотні) стариків. Вони рвалися до хат. А тут прийшов наказ, не давати нікому відпустки. Вони пішли й пожалілися перед салдатами з цього маршевого куріня, мовляв, підполк. Сцепуро самовільно заборонив пускати на відпустку. За якої півгодини вулицями ходили вже демонстранти салдати, які, ламаючи, кидаючи під ноги всякі інформаційні написи як „На етап“, „Етапна кухня“ тощо, викрикали: „Далой ненужное буржуйское учреждение!“ „На фронт буржуев!“ „Под стенку їх, а не на фронт!“ Всі ті вигуки були спрямовані до підп. Сцепури. Він і вийшов до розгуканої юрби салдатні, став їм пояснювати, що є такий наказ. Нічого не допомогло. А курінний комітет іще й постановив: zdeградувати підп. Сцепура до рядовика й забрати зі собою на фронт. Шкода було й говорити: цеж постанова курінного солдатського комітету.

Біля 8 год. вечора прийшов на етап ротмістр Решетило (літ 60 мав, був командантом одної з етапних рот), щоби перебрати від підп. Сцепури етапну владу. Підчас перебирання етапу один солдатина з комітету маршового куріня так питав старика з етапної роти:

— А етот старик, как?

— Етот нічево себе! — відповів салдат етапної роти.

— Ну дак, сматрі! м...! — загнув член комітету маршевого куріня, дивлючись у вічі старенькому ротмістрові.

Біля 10 год. вечора при звуках марселієзи, знявши з підп. Сцепури погони, шинелю і гарні чоботи й замінявши все те на солдатське, і ткнувши йому в руки червоний прапор, відійшов курінь на фронт.

На четвертий день підп. Сцепуро вернувся: на фронті полковий солдатський суд розглянув справу і признав, що Сцепуро був невинний у справі тих відпусток. Та підп. Сцепура (який був дуже мила людина) забрали з етапу, а на його місце прийшов полк. Білінський. Мовчазний, високий, худорлявий, увесь сивий. Цей теж залишив мене в канцелярії етапу.

Прийшов липень. А з ним великий відступ російської, чи то пак уже тоді зукраїнізованої армії з Галичини. Відступали й ми. Зупинялися то в с. Сілець біля Козятина, то в Звяглі на Волині, то врешті на постійне — (якщо в революції може бути мова про щось постійне!) — в Корці на Волині.

Тут ми прийшли в жовтні 1917 р. У Петрограді до влади прийшли большевики. З цим переворотом по всьому краю пішла нечувана анархія. Армія мала два начальства: українське в Києві, що було зовсім на місці, але ж бо надсилав прикази й прапорщик Криленко.

І так українці слухали Києва, а москалі й малороси Криленка. Так було в нас на етапі.

Прийшов 1918 рік!

В той час на етапі писарі тільки те й знали, що, зійшовшись в одну кімнату в канцелярії, помітингувати: новин до біса ще й першої ваги! Центральна Рада, хоч і невміло, але заходилася, примушувана подіями, братись до самостійного кермування Україною; в Петрограді большевики і початок їх походу на Україну; реєстрація українців у армії й в усіх установах державних; „ізбирательное право“, розпорядок про яке прийшов від большевиків.

Із реєстрації пригадую собі такий момент. Командант етапу полк. Білінський, виповнивши спеціально на те присланий друк, вийшов із свого кабінету й до всі сказав:

— Про розпорядок Центральної Ради про реєстрацію українців у армії знаєте. Я почуваю себе українцем, так і виповнив друк. Робіть, як хто думає.

Говорив він по московськи, бо української мови й не знав. Але його заява мала ті добрі наслідки, що всі українці й деякі малороси, крім діловода Поплавського, призналися до своєї народности.

А я почав самовільно українізувати „журнал

входящих і існуючих бурж". Інколи й інші писали до частин писав по українськи.

Прийшло й оте „избирательное право": командантом військової частини, установи міг був стати і малограмотний чоловік, як дістав відповідну кількість голосів. Цей большевицький розпорядок, мав на цілі зумисне розкласти армію, яка стояла на Україні. Між етаповими старшинами й солдатами пішла агітація: хто за ким. Нас кількох українців порозумілися і стали „во всю" агітувати за урядовцем Ліщенком: молодий, інтелігентний ще й українець, якого, за його розум, любили й москалі. Ми

мусіли ще робити: бо не було мови, щоб „старорежимець" полк. Білінський міг лишитися на своєму становищі. Прийшов день виборів. Вибрали Ліщенка. І коли полк. Білінський дякував припинив виборцям за те, що вони досі були йому послухні, що він робив усе, що міг, щоб принести „хористу революцію", тоді з поміж солдатів такі вигукнули: „старий пійос"! „Сволоч"! „Буржуй"! тощо.

З приходом Німеччини й Австрії на Україну прийшла ліквідація етапу. Я вернувся літом у Галичину, де незабаром почалася організація революційних гуртків для повалення Австрії.

Тридцятьліття „фаркіхи"

Полева кухня або, як її популярно називали, „гуляш-канона", стала синонімом війська та воєнних походів. Не дивлячись, вона — один з найважливіших

і вигоду військової кухні. Вона і підчас походу могла варити для відділу їду. Найскорше вирішили справу німці, які вже в 1905 р. розписали кон-

Стрілецька кухня під фронтом у Соснові в березні 1917 р.

видимих організаційних знаків війська і символ сотні у полі.

Цікаво буде для наших читачів пригадати, що якраз цього року припадає тридцятьліття введення рухомої полевої кухні в європейських арміях. Сталось це після російсько-японської війни, що, як відомо, причинилась взагалі до модернізації армій під оглядом тактичним і технічним.

Полеву кухню перші взяли москалі та зараз же наслідували їх у цьому японці. — Європейські старшини, що брали участь в манджурській кампанії як глядачі і представники генеральних штабів, здаючи звіти зі своїх помічень, підносили розуміється

курс на модель полевої кухні, для своєї армії. Згодом же цілу масу типів і зрешті прийнято модель одної з фабрик залізних виробів в Ульмі, яка й доставила перші двоколові кухні, що підчас походу варили 150 літрів зупи, не викладаючи ні одної краплини. Внесено розписано новий конкурс на чотириколісну кухню з умовиною, щоб можна було нею рівночасно перевозити 200 запасних пайок, відтяжуючи в цей спосіб воєнків. За німцями ввели зараз же нове практичне улаштування австрійці, французи і другі.

Моделі польових кухонь розуміється змінювали і удішували аж до найновіших, вже навіть змоторизованих.

На переломі

Щоденник підхорунжого з 1918 року.

Написав: Теодор Марітчак.

(Продовження).

З Жовкви до Куликова йшлося нам доволі добре. Дрібний легкий сніг стелився тихо й м'яко на рівну муровану шосу, що дещо темнішим тлом відбивалася від зав'язаних зачухугурених піль. Було спокійно, затишно й досить тепло.

Очевидно, без пригоди не обійшлося. Недалеко за Жовквою трахнули десь із боку нечаяно два крісові вистріли й дві кулі свиснули між передньою сторожею і чвірками. Звідкіля стріляли, ніхто докладно не орієнтувався, бо гомін пішов між горбами. Ліворуч шляху подальше дрімало якесь село, праворуч у самотньому полі стояла придорожня коршма, а далеко за нею маячила діброва. Два стріли зі сторожі вказували рішуче в напрямку коршми, так воно й виходило на здоровий розум, що тільки десь ізвідтам могли стріляти.

Задержали похід, розпустили розстрільну, щільним перстенем окружили коршму з усіма будинками, перетрусили все горі дном та нічого підозрілого не знайшли. Лише заколбтили спокій переляканим і заспаним хазяям, жидам, та кільком здемобілізованим воякам нічліжанам, що ні зброї не мали при собі, ні стріляти не могли, бо справді спали. Обшукали й поле, чи хто не втікав, але й слідів ніяких не знайшли, а булоб видко, бо сніг у полі по коліна. Ми стратили там добрих дві години часу й загадки таки не розв'язали.

Біля півночі прийшли ми до Куликова, майже цілого в руїнах ще з першого року світової війни, переночували там, чи пак перележали у школі на голій долівці або лавках кілька годин, і вчора на досвідках рушили у дальший похід.

З Куликова я вів передню охоронну стежу. Наложили багнети. Подальше за нами маширували сотні похідним порядком. Дорога була важка й прикра, від Куликова сніги й заметіль, а від села Пруси болото під тонкою верствою примерзлої землі. В одному селі під самими Винниками ледве ноги з грязюки витягали. Ми не йшли просто до Львова жовківською шосою, а колували з Дорошева на Пруси й Винники, щоб оминати польські Дубляни. Так нам порадили в Дорошеві наші люди, що їхали зі Львова.

Ось так маширували цілий день, з одним коротким відпочинком у Прусах, де настоячки розділили каву. До Винник зайшли пізно в ночі, куховарі зачали щось виварювати, але зробилося дуже пізно, хлопці з перевтоми позасипляли й мало хто йшов по менажу. Розділили це сьогодні на сніданок, а до решти доливають води, буде ще й обід. Такого тіста наварили, що хоч горшки ліпи.

Ми ночували в Німецькому Домі і по сусідніх хатах. В полудне відходимо до Львова. Говорять, що до Львова приїхали антантські делегати.

Куровичі, 23. листопада.

Ми в Куровичах і щойно тут маю змогу записати події останніх днів.

В четвер 21. ц. м. пополудні наші жовківські сотні відмаширували з Винник до Львова. Наперед 3. сотня, скоро за нею обидві інші. Але ще у Винниках ми злучилися разом, бо дали нам провідника, одного поручника із Винник, що визнавався у львівському терені.

Ми йшли чвірками, тільки на кілька кроків попереду мала стежа-забезпека. Але зараз за Винниками, на скруті, заледве наші передні ряди висунулися зпоза придорожніх корчів — сипнули по нас із долини скорострільним вогнем. Це засілася на нас сильна стежа польської кінноти й під заслоною залізничного насипу в низу біла по нас двома скорострілами.

В одну мить хлопці розскочились у розстрільну, край дороги й краєм ліса під Чортівською Скалою. Було трохи й замішання, бо нікому й на гадку не прийшло, щоб противник міг бути аж тут, під самими Винниками. В першій хвилині усі думали, що це якась помилка, що за насипом наше військо. Тому з початку ми й не відстрілювалися. Наш командант уже при перших стрілах допитливо звернувся до поручника провідника, але цей вибовтав кілька слів, побіг до своєї підводи позаду, з оспіхом завернув віз і майнув до Винник. Глумливо, гірко й болюче поглянув за ним наш командант. Тільки ми й бачили нашого „провідника“).

Післали трьох стрільців, що самі зголосилися, на розвідку боком попід насип і скоро виявилось, що там справді ворожа стежа. Тоді вислали одну сотню назад, щоб із боку від Винник вдарила на противника, саміж ми від дороги розпочали сильний крісовий вогонь. Незабаром поляки відступилися**), не видержали вогню із двох сторін, та ще й повели зі собою одного нашого стрільця, з розвідки, що його взяли в полон на насипі. Але він незабаром вернувся здоровий і цілий, тільки без

*) Цим провідником був герой сумної слави четар Караван, що представився нам „поручником“. В моєму споміні про цей епізод, друкованому свого часу у львівській „Раді“, я промовчав імя цього незнаного мені ближче старшини, думаючи, що він тільки хвилево стратив нерви й що може його цим скривджу. Тепер не маю щодо нього ніяких сумнівів.

**) Цей відступ польської кінної стежі був причиною т. зв. личаківського чуда, себто стягнення цілого правого польського крила, яке заняло було Личаків і мало замкнути перстень довкола Львова. Таким чином цей зовсім випадковий удар під Чортівською Скалою врятував українське військо у Львові, а може й Уряд від повної капітуляції.

наплечника й без одного черевика; вирвався з короткої неволі трохи підступом, а трохи користуючи з їх поспішного відвороту. Зрештою нікому з наших нічого злого не сталося.

Міжтим западав уже й вечір. Ми заняли залізничий насип по обидві сторони віядукту й перестояли там до пізньої ночі. Не знали, що даліше робити. Вкінці залишили там одну сотню на заставі, самі ж вернулися до Винник десь уже біля півночі.

Як ми ще стояли на насипі пізно в ночі, зі Львова доносилися клекітня вибухів і зривів, світляні ракети раз-у-раз вистрибували огнистими гадюками над місто, а на небі білава луна від світла змагалася з кривавою загравою пожежі. Говорили, що це поляки роблять загальний наступ. (Щойно пізніше ми довідалися, що це наші перед відступом зривали муніцію й палили військові магазини).

Осьтак до самого Михайла я був уперше у справжньому бою, приймав мій хрестний вогонь. Колись цей день був у нас дома подвійним родинним святом — імянини мого покійного батька й старшої сестри.

Заледви ми вернулися у Винники й розквартирувалися, заледви жовківські хлопці полягали спати, тільки я з кількома підстаршинами й стрільцями залишився в поготівлі, як прибіг наш командант із незнайомими нам чужими старшинами і вдарили на алярм. Побудили всіх і наказали наоспіх збиратися у похід. Була 2. година по півночі. Але як усі були вже готові до відмаршу, прийшли знову й звеліли покластися спати в поготівлі при зброї.

Та спання тієї ночі нікому вже не було. У Винниках почався рух. Вже з опівночі зачали приходити гуртками українські вояки зі Львова й де-далі напливало їх щораз більше й більше, безнастанно цілу ніч і в день аж до обіду. Наші залишають Львів.

А рано наших жовківських стрільців уже не втримаєш. Розлазяться по місті й перемішуються з львівськими, заходять до винницьких шинків заливати вояцьке лихо й спізненого Михайла або покріпитися чаєм, бо нашу кухню, що попередньої днини залишилася була у Винниках, кудись завіяло. Навідуються також наші стрільці зі застави; оповідають, що разом з якимись львівськими запускалися двічі під Львів самотужки, першим разом зайшли до касарень на Личакові, другим тільки до бровару Грунда, в касарнях уже були поляки.

Міжтим наставав уже пізний день. Зібрав я жовківських людей, щоб не порозлазилися до решти, й повів їх до місцевої військової команди біля фабрики тютюну, де наш командант велів себе шукати в разі потреби. Там поволі познаходилися старші й постягалися стрільці із міста, хоч чимало іще бракувало.

У само полудне, коли кінчили роздавати обід і сотки вояків стояли гуртками довкола великої мабуть фабричної кухні, надлетіли зі Львова два польські літаки й почали кружити над Винниками, найбільше над цією частиною, де кухня. Повстало замішання, тут і там почали стрільці безладну стрілянину до літаків та цим тільки збільшили пе-

реполох. За хвилю літаки відлетіли й поволі люди успокоїлися. Жовківських стрільців і ще якусь частину, що трималася купи, заквартирували в боевому поготівлі у великому порожньому будинку біля фабрики. Там ми дожидали дальших наказів.

Раптом, була 2. година, з надвору почувся крик і метушня, а рівночасно зарататакали скоростріли. Це польський панцирний поїзд підїхав зі Львова під самі Винники й від мосту бив скорострілами по горішній частині міста переповненій українським військом. Відізналася й гармата, бе на фабрику шрапнелями. Наші стрільці кинулися до вікон, ніхтож не знав, що сталося, а там на дворі вояцтво втікає у страшному замішанні й переполосі. Захопила ця паніка й жовківських людей і тих, що з нами квартирували. Всі пустилися навіткача, один на одного не зважав, ніхто не питав, як і куди, кожний „спасав“ себе. Незабавом широкий битий шлях із Винник на Вайнберген виповнився від рова до рова збитою юрбою нашого вояцтва, що сунуло безтямно на схід, куди очі несуть.

Втікали всуміш різні військові частини, втікали молоді рекрути й досвідчені загартовані боевики, втікали всі, хто мав ноги. Гуртки вояків, що пустилися із Винник горі фабрикою, руками й ногами проривали дротяну огорожу, щоб видістатися на дорігу. Люди кидали свої наплечники, хлібники, накривала, набійниці, муніцію та інше військове добро, а тут і там на шляху або в придорожньому рові лежав відкинутий багнет або кріс — вояцька зброя! Тритижневі бої у Львові, нічний вихід з міста, замішання у Винниках, нечаяна поява панцирки, все те зложилося на паніку перевтомленої маси. Але тут діялося щось крайне безглуздох, божевільний переполох відібрав усім і останню крихітку здорового інстинкту: дві до три тисячі вояків, здебільша загартовані боевики втікали перед панциркою привязаною до залізничних рейок втікали якраз попри самі ці рейки! А що булоб, якби панцирка поїхала собі даліше, могла це спокійно зробити, і посипала скорострілами по відкритій кольоні вояцької юрби? Аж дивно, що при тій паніці обійшлося без більших жертв, тільки один стрілець упав на фабриці від шрапнелі.

Щойно на горбку за фабрикою кількох старшин намагалося задержати цю повідь переляканого вояцтва. Величезна більшість покотилася даліше на схід, але деякі таки прохололи. Не від старшинських револьверів, ніхто з тих старшин не поваживсяб на таке очевидне самогубство — розміслиб його ногами, — а від їх приміру. Спокій та рівновага цих кількох старшин поділали. Незабаром зібралося кількадесят людей і розпустили розстрільну в обидві сторони дороги фронтом на Винники.

Я пішов у розстрільній на південь від дороги, на винницьку діброву. Було нас 30—40 крісів, здебільшого придніпрянські козаки зі загону отамана Долуда, кількох стрільців зі залоги Цитаделі та нас двох жовківських — я та один стрілець. Проводив козацький старшина, сотник (чи не адютант Долуда штабскапітан Карась?), та один старшина із львівських у шоломі, мабуть теж зі залоги Цита-

делі. Цею розстрільною ми три рази пересунулися через діброву, шукали догіднішої позиції, перестояли там довший час і вкінці під вечір стягнули розстрільну. Вже починало смеркати, як ми чвірками вийшли на головний шлях, де вже не було й живої душі, й подалися на Підберізці. Але на роздоріжжі перед селом стояли два кінні вістові, що спрямували нас на село Миклашів. Потиснуло морозом.

Пізно в ніч зайшли ми до цього села й одинцем мусіли впахатися на кватири, бо всі миклашівські хати й стодоли були вже переповнені нашим військом із Винник. Я ледве найшов приміщення в одній бічній хаті, де на долівці лежали покотом незнайомі мені стрільці й старшини зі Львова. Але ще й після мене прийшов один спізнений нічліжанин. Як наші господарі впустили його до хати, він зімлів на порозі нашої світлиці. Це був молодий юнак у гімназійному однострою, що вийшов зі Львова вже після заняття міста польським військом.

А сьогодні передполуднем я виїхав з Миклашева до Курович. Назбиралося нас до десяти вояків, а підводу доставили нам із власної понуки миклашівські селяни. Ми виїздили майже останні, більшість нашого війська ще раннім ранком вийшла з Миклашева до Курович. Селяни попередили нас, щоб не їхати на Білку Шляхотську, бо там цивільні вояки стріляють на наших вояків. Зновуж деякі з мого нового гуртка не хотіли їхати на Підберізці, щоб не наближуватися у сторону Винник. А це самотні дороги з Миклашева до Курович. Ми бачили, як кілька підвод перед нами пустилося навскісь по бороздах до головного шляху, не зважаючи на жадну із цих доріг. Вкінці ми рішилися на Підберізці.

На головному шляху зустріли ми гурток стрільців, що йшли просто з Винник. Були в доброму настрою, переночували у Винниках, наплечники в них як гарбузи. Вони з утікачів сміялися. Також кухарі якоїсь львівської частини спокійно переспалися у Винниках і щойно тепер їхали до Курович. А на їх підводі поруч кітлів, баняків і черпаків лежала подовгаста скриня повна — крісової муніції. Це малий кухонний шмірака, недоліток Михась (під час війни багато таких бездомних дітей приставало до війська!) визбирував по дорозі муніцію, покинену вчора старими вояками. Був гордий на своє діло й показував нам кітли — там теж були набої.

Тут у Куровичах мають перевести реорганізацію нашої армії. Багато стрільців і старшин вицофалося кудись далше. Зі жовківських стрільців залишилося до 50 — а було майже 200! — зі старшин чи не самотній пор. Затварський. Я ще добре не розглянувся. Говорять, що таке саме з іншими частинами.

24. листопада.

Отже ми таки залишаємося в Куровичах і тут перегруповуємося. Сьогодні зробили збірку всього вояцтва й виявилось, що його більше як сподівалися, на фільварку аж заройлося. Буде нас ще добра тисячка.

Зложили Боевий Курінь та Відділ Гайдамаків, назбирали тільки тих, що самі зголошувалися до-

бровільно тай то лише зі „старої війни“. Молодих рекрутів відлучили й не приймали, хоч деякі просилися. Відпало й багато жовківських.

Мене разом із кількома жовківськими приділили до 3-ьої сотні Боевого Куріня, а саме до 1-ої чети. Командантом нашої чети молоденький четар Петро Мінко, командантом нашої сотні поручник Юліян Целевич.

Поіменний спис нашої чети:

Мінко Петро, четар, Марітчак Теодор, однор. десятник, Черник Андрій, вістун, Олексів Павло, вістун, Павлюк Іван, вістун, Кардаш Петро, вістун, Бутинець Василь, старший стрілець, Влох Гавриїл, старший стрілець, стрільці: Білцян Діонізий („Гуцул“), Брама Василь, Булька Степан, Бурак Микола, Воробець, Вороцянка Степан, Герцик Йосиф, Гороховський Іван, Гринів Андрій, Демянюк Іван, Дзісь Йосиф, Забаранський Іван, Завадка Юрко, Іванюк Атанас, Калецький Микола, Клюбів Іван, Лема Іван, Макітра Василь, Малюх Олекса, Молдаван Георгій, Олійник Юрко, Пригода Олекса, Саламонович Василь, Соловій Микола, Стефанишин Петро, Федунчик Михайло, Шевчук Василь, Шмигельський Олекса, Шпот Михайло. Деякі пізніше прийшли: вістун Гуль Григорій та стрілець Козарський Петро.

25. листопада.

Сьогодні розіслали стрільців на сусідні села збирати харчі для війська, бо в Куровичах нема що їсти. Досі кормили нас куровецькі селяни, вони діляться з нами останнім, але за тих кілька днів ми вже обіли село до чиста. В кожній хаті по кільканоцять вояцьких шлунків, а село не багате тай знищене війною — ще досі частина села від Львова лежить у звалищах і згарищах з першого року війни.

Мене з кількома стрільцями післали на збірку хліба до недалекого Станимира. Тамошнього вчителя, ні вїта, до яких я звернувся, не було дома, поїхали до Перемишлян на повітову нараду. Зате знайшлися два радні й пішли зі стрільцями по хатах, голосити збірку. Але вістка про ціль нашого приїзду вже лискавкою пішла по селі, не треба було й обходити. До громадського уряду і на підводи почали жінки приносити хліб, муку, крупи та інші харчі. Видко було, що дають радо на наше військо, деякі ще й оправдувалися, що їх на більше не стати. За дві години ми мали повні підводи. Подивляю наше село.

Міжтим я пішов до школи, куди вчителева дружина запросила мене на обід. В товаристві вчительової родини, панства Гречанівських, минуло мені кілька приемних хвилин, що нагадували мені мій дім. Пані Гречанівська оповідала багато про свого сина й показувала його світлинку — поляг у війні при Українських Січових Стрільцях.

Я розпрощався, перед школою вже дожидали мене наші підводи. Прибігали ще й тут задихані жінки й докидали всякого добра. На одній підводі лежали дві гуски, перерізані шийки звисали на колесо. Це наші стрільці, що збирали в горішньому кінці села, забрали в панському дворі. Мені стало трохи ніяково.

(Далі буде).

- ЗАМІТКА. В ч. 3. „Літопису“ за біж. рік, на ст. 24, у другім стовпці бібліографії, третя позиція здолнини, при прізвищу автора Пузицький, просимо виправити ініціал „Н“ на „А“.
- Пузицький Г. ген-хор. Ще в справі 10. і 11. листопада 1920 р. (Лист до Редакції). „Літопис Черв. Калини“. Львів 1933. 4°, ч. 4, ст. 8—9.
1920. XI. Перша кулеметна дивізія. Спростовання поданих інж. Пекарчуком відомостей в його статті: „Правда про 10 і 11 листопада 1920 р.“ в „Літопису Ч. К.“ 1933, ч. I, ст. 8—9 у відповідь на статтю сотн. Б. Монкевича: „З останніх днів боротьби“.
- Прізвище автора подано в неправильній транскрипції, треба Пузицький А.
- Пушкарський І. Революція в селі Миколаївці, Васильківський район на Дніпропетровщині. „Вісти“. Харків 1927, ч. 252.
- П. III. Коли українська флота заявила на козацькому морі. „Неділя“. Львів 1935. 4°, ч. 18, ст. 3. 21. IV. 1918. Севастопіль.
- П-юк Василь. Безногий кіннотчик. „Укр. Інвалід“. Календар на 1924 р. Львів. 1923. 8°, сторін 101—108.
- Під Браїловом. с. Ворошилівка, проти черв. москалів.
- Пять черновецьких закладників. Із споминів Н. Сп(инула). „Буковина“ Чернівці 1918, ч. 22. (19. VII.).
- 5-ка. З місця тимчасового осідку 1-ої української стрілецько-козацької дивізії. „Вістник“ полк. літ. і життя“. Відень 1918. 4°, ч. 21, ст. 321—324.
- Р. Юрій Магалецький артист-маляр, визначний громадський діяч. „Неділя“. Львів 1935, ч. 44, ст. 9.
- Некрольог. Рівнож і воєнний діяч.
- Рабій Франц, о. Арештування „москвофілів“ в Самборі в 1914 році. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934, ч. 9, ст. 4—5.
- Равич М., др. Тяжкі спомини. „Вістник Спільки Лікар. Пом. на Еміграції“. Щипіорно 1923, 4°, ч. 3, ст. 18—22.
- Хорі вояки в Любарі, листопад 1919 р.
- Радченко Г., полк. Під Чорним Островом (Із спогадів евакуації за Збруч у червні 1920 р.). „Літ.-військовий Вістник“. Каліш 1921. 8°, ч. 1, с. 48—53.
- Напад большевиків.
- Равський Василь, сотн. З моїх споминів 1917—1919. „Кал. Ч. К.“ на 1932. Львів 1931, 8°, сторін 26—35.
18. п., його українізація, партиз. відділ і бій під Корняківкою (Чернигівщина). Чернигів. Конотоп. Відділ Лукашевича. С. Шабашнів. Проти червоних москалів.
- Раггаус О., бар. В Ілдіз-Кіоску (З „Літопису“). „Кал. Черв. Кал.“ на 1927. 8°, ст. 78—80.
- Укр. посольство до Туреччини.
- Рагушняк Д., хор. Театр „Просвіти“ в Ланцуті. „Син України“. Варшава 1920. 4°, ч. 7, ст. 7.
- Збірна станиця, культ. праця.
- Рафальський, полк. Історія воєнного мистецтва — Наполеонівська стратегія. Стрілково 1921. 4°, ст. 1—33.
- Реферати. Літ. видання таборового журн. „Наша Зоря“.
- Р. Борис. Українські сили під Московією 1920—1935. Львів 1935, 16°, ст. 32.
- Збройній боротьбі присвячено розділ: Криваві повстанчі роки.
- Р. Борис. Чому Крути?! Львів 1936. 16°, ст. 32.
- Укр. військовий рух. Серед вояцьких мас. Перший український полк. 1. Всеукраїнський військовий зїзд. На вищий щабель розвитку. 2. Всеукр. військ. зїзд. Військо йде на пролом. Третій військовий зїзд. Починається розклад.
- Реальні сили Української Республіки. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 4, ст. 2.
- Військо.
- Ревакович Т. З історії недавніх днів. Перший напад на Тухлю (від 27. IX. до 12. X. 1914). „Діло“. Львів 1915, чч. 21—28.
- З часів світової війни. Проти москалів.
- Ревізія процесу інж. Волод. Панькова. „Нов. Час“ Львів 1935, ч. 176, ст. 6.
- Редакція. Про нашу військову термінологію. „Табір“. Каліш 1928, 8°, ч. 9, ст. 114—120.
- Редакція „Хліборобського Шлягу“. Наступ руйніництва (Про психологію т. зв. „розколу серед гетьманців“). „Хлібороб. Шлях“. Львів 1932. 8°, ч. 7—8, ст. 160—166.
- Торкається також особи б. гетьмана П. Скоропадського.
- Реєстр юнаків І. випуску Спільної Військової Школи, підвищених до першої старшинської ранги 5. листопада 1919 року. „Пранор України“. Кам'янець под. 1919. 4°, ч. 1, ст. 17.
- Резолюції і протести. „Вісти ЦК в Польщі“. Варшава 1927. 8°, ч. 14—17, ст. 48—74.
- З приводу суд. вироку на убійцю С. Петлюри.
- Резолюції третього українського військового зїзду в Києві. „Гром. Думка“. Вецляр 1917. 4°, ч. 88, ст. 1.
- Рембалович І., полк. Рейд 1921 року. „За Державність“. Варшава 19. Збірник 3. 8° в., ст.
- Решетило-Мицак Петро, б. стр. І. п. п. ім. Дорошенка в Києві. Зі споминів сімнадцятилітнього новобранця. „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 51—66.
- З Галичини до Києва. Бої з большевиками в околицях Києва. Відворот через Фастів до Проскурова. Галичина 1918—1919.
- Рибак Яр. Спомини з Жовкви. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1921. 4°, ч. 6, ст. 4—10; ст. 6—8; ч. 8, ст.
- Про підготування до перевороту в Жовківщині

36/4

в осени 1918 р. Час від 26 жовтня до 20 грудня 1918 року.

Рибалко-Рибальченко, пполк. Якою буде німецька армія? „Табір“. Варшава 1935. 8°, ч. 25, сторін 60—61.

Різників І. З діяльності Українського Червоного Хреста. „Воля“. Відень 1919. 8°, т. 4, ч. 2, сторін 63—66.

Річинський А., др. Бої за Володимир Волинський. З оповідань учасників записав... „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 7—8, ст. 14—16.

У. С. С. Сіра дивізія, укр. сотня Ярошука. Володимироволинський загін і боротьба з поляками з ілюстр.

Р. К. За ключ до Львова. „Літопис Ч. К.“. Львів 1931. 4°, ч. 7—8, ст. 2—4.

Гора Хима к. Бережан. 2. гал. корпус. 2. курінь УСС. Проти поляків.

Р. К. З боїв Бригади УСС. під Бережанами 22. VI. 1919 „Стрілець“. Борщів 1919, ч. 41—43.

Р. К. Історія одного кандидата на „вождя“. Політичний життєпис провідника „націоналістів“ Е. Коновальця. „Гром. Голос“. Львів 1934. чч. 24—26.

Р. К. Історія одного кандидата на „вождя“. Політичний життєпис провідника „націоналістів“ Е. Коновальця. Львів 1934. 16°, ст. 32. Відбитка з „Гром. Голосу“ 1934, чч. 24—26.

Вступ. Старий провідник... молоді. Ундівська ідеологія і тактика „вождя“. Австрійський офіцер. Часи Великої Української Революції. Неревольційна поведінка підчас правдивої революції. Коновалець як дипломат варшавського періоду уряду С. Петлюри. Нова „дипломатична“ роля Е. Коновальця.

Р. К. Наступ на головний двірць у Львові. „Нов. Час“. Львів 1925, ч. ... (листопад).

Р-кий І., сотн. Спомини з львівських листопадних днів 1918 р. „Укр. Скиталець“. Ліберець 1920. 4°, ч. 1, ст. 3—9; ч. 2, ст. 4—13.

Рогатиневич Сидір. На Маківці. „Укр. Слово“. Львів 1915, ч. 163, ст. 2—3.

У. С. С.

Рогатиневич Сидір. Св. Вечір в полі „Укр. Слово“ Львів 1916, ч. 6, ст. 4.

У. С. С.

Рогатинський І. Війна між двома селами. (Епізод з революційних днів на Великій Україні). „Кал. Черв. Каліни“ на 1934 р. Львів 1933. 8°, ст. 25—30.

II. 1918 рік, сс. Кучерівка і Студеник, глухів. повіту. Снілка з більшовиками проти України. Бої між собою за здійснення більшовицьких гасел.

Рогатинський І. Глухівська трагедія. „Життя і Знання“. Львів 1930. 4°, ч. 5.

Укр. погром в Глухові 6. і 7. березня 1918 р.

Рогатинський І. Памяти от.(амана) Кирила Карася (команданта Х. гарматного полку УГА). „Кал. Черв. Кал.“ на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 97—101.

Боева діяльність від часів Центр. Ради до червня 1920 року.

Рогатинський І. Чортківська офензива. „Кален. Черв. Кал.“ на 1931 р. Львів 1930. 8°, ст. 58—64.

6—28 червня 1919. 4-та золочів. бригада 4-тий гарматний полк. Група „Південь“.

Рогенко Вас. В чім повинні завдячити союзні держави Росії у війні 1914—1918 рр. (Думка військових спеціалістів). „Червона Правда“. Кам'янець под. 1922, ч. 98.

Рогозний Гриць, сотн. Базар. Чернівці 1934. 8°, ст. 84.

Вступ. Польські табори. Підготовка повстання. Що діялося в цей час на Україні. Підготовка до вимаршу на Україну. Дальші боеві операції. Епізоди. Марш на Київ. Відворот армії. Бій під м. Базаром. В повстанчому загоні. Трагедія 359-ох. Ліквідація повстанчої акції. Епілог.

Рецензії і замітки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріяли до історії війська українського. Збірник 5. Каліш—Львів 1935. в. 8°, ст. 20. Ц. 6.50 зл. Видання Укр. Воєнно-Історичного Т-ва.

З приємністю беремо до рук цей грубий том зі сталевого коліру обгорткою, окрашеною такою промовистою графікою небіжчика П. Холодного. Чепурно видана, а на наші часи навіть люксусово, на добрім папері, з численними мапками-схемами, вкладаними на крейдовім папері ілюстраціями (серед них є навіть друковані в 4 фарби) ця книжка без сумніву належить до шедеврів нашої видавничої продукції. А її многосторонній і поважний зміст становить цінний вклад в нашу визвольну літературу.

Кожда з 13 статей цього Збірника прочитується з неослабленим зацікавленням і багато дає до роздумувань. До більших статей, з яких тут подано лише початки, всі належать широко знаним військовим діячам і вже іспитованим на полі літературної діяльності ген. А. Пузицькому (Боротьба за доступи до Києва), ген. Ол. Удовиченкові (Від Дністра до лінії перемир'я і відворот за Збруч), полк. В. Савченкові (Нарис боротьби війська УНР на Лівобережжі), пполк. А. Марущенкові-Богданівському (Матеріяли до іст. кін. Лубенського ім. М. Залізняка полку). Стаття ген. А. Пузицького мемуарного характеру і відноситься до першої половини 1919 р., коли по поваленню гетьманату війська Директорії, залишивши під натиском червоних москалів столицю, рушили пляновим походом на її відбиття. Описувані події розвивалися на Мозирському і Київському фронтах Північної Групи. Автор подає масу нового і цікавого матеріалу щодо осіб і акцій цього знаменитого походу, шкода лише, що подекуди виходить з рівноваги, що помітно в місцях, де пише про отаманію і в деяких різких характеристиках.

Статті ген. Ол. Удовиченка і полк. В. Савченка це наукові воєнно-іст. розвідки. Одна присвячена останньому походу 20 р., а друга револ. зривові проти скоропадщини 19 р. на Лівобережжі. Нетерпеливо чекається на закінчення обох статей.

Матеріяли до полку Залізняка представлені в 5. Збірнику лише одним розділом, але свідчать про пильну увагу автора до призьбирання властивого матеріалу. Темою праці автора, як він подає в пе-

редмові, був укр. козак, вояк без держави, що мусів власною кров'ю її ще здобувати, непризнаваний ні чужими народами ні своїм. То є дуже цікавий і оригінальний підхід до теми.

Є ще й друга стаття, присвячена поодинокій військовій частині, це займаючи описана історія першої укр. гарматної частини (Полк. К. Смовський. Гайдамацький кіш Слобід. України та його артилерія в 1917—18 р.). Позатим живо описувані події доповняють цілий той матеріал, що становить у нас відокремлену рубрику т. зв. Крутянських подій.

До більших статей належить ще стаття знаного мемуариста і давного укр. діяча д-ра М. Галина (Спостереження і враження військ. лікаря з вел. війни і революція — продовження). Вміщений тут розділ „Командний російський Генералітет“, написаний на підставі особистого знання вищих рос. військових достойників, є просто архитвором сатири.

Невтомний історик нашої флоту С. Шрамченко дав новий і великого значіння артикул „Закон про державну укр. флоту і його виконавці“ (до того дуже гарні ілюстрації).

Як цікаву новельку читається талановито напи-

сане „На переломі“ Ю. Науменка. Цікаве не історично, але й психологічно. Темою переведено самотужки українізації військової частини молодим недосвідченим старшиною, ідеалістом, який були всі ці божою милостю творці свого війська, що інтуїтивно відчували його вагу в часі стихійного переродження народу в націю.

Цікаві уривки споминів Я. Водяного про виступ Вільного Козацтва проти москалів у Винниці, так і не лишилося знаним, чи до якогось бою дійшло, і Ю. Липи про одеську учнівську Січ. В Збірнику окінчення воєнно-іст. розвідки сотн. Переяславського про бій під Лосевом під ком. Кричевського, розвідка ген. В. Дашкевича-Горбача про генеалогію Остапа Дашкевича, написана з нагоди 400-ліття його смерті і бібліогр. показати літератури про УСС-ів популярного вже бібліографа П. Зленка.

Почуваємося до вдячності Укр. Воєнно-істор. Т-ву за такий солідний під всіма поглядами Збірник і горячо поручаємо його читачам і молодим дослідникам нашого недавнього минулого. Ціна 6.50 зол. є крайно приступна.

І. З.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа долучуємо поштові складанки та просимо прислати нам передплату за II. чвертьріччя 1936.

Щиро просимо всіх П. Т. Передплатників, що залягають з передплатою за минулий рік та тих, що не прислали ще передплати на 1936., зробити це конче в квітні.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. річник / Число 4. / Квітень 1936.

ЗМІСТ:

У Севастополі		
Ф. Невестюк	2	Шлях І-го Галицького Корпусу в поході на Київ
Ще про однострій української морської піхоти в рр. 1917—20		Інж. М. Скидан
Ярослав Шрамченко.	2	Нові дві вістки про коліївщину
Великодній спомин з 1915 р.		д-р Михайло Антонович
Ю. Е. О.	3	У московському полоні
До історії кам'янецької спільної юнацької школи		Михайло Островерха
полк. В. Евтимович	4	Тридцятьліття „фаркїхи“
Великодня „Бомба“		На переломі
І. Іванець	7	Теодор Марітчак
		Бібліографія

Міліоновий збут ПАПЕРЦІВ і ТУТОК

„КАЛИНА“

говорить сам про
високу якість
і дешеву ціну.

фабрика в Тернополі — фабр. склад Львів, вул. Бляхарська 11

БАЖАЄ ВЕСЕЛИХ СВЯТ

*і просить закупити на свята в її склепах
кольоніальні й споживчі товари
ВИНА — ГОРІВКИ — КОНЯКИ*

Народна Торговля.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Львів, вул. Зіморовича ч. 20/22.

ПРОДУКЦІЯ:

ФАБРИКА МИЛА — виробляє: мило до прання, мило до прання і миття зі запахом (картон), мило тоалетове (тройкий формат) мило до голення.

НАВИВАЛЬНЯ НИТОК.

МЯСАРНЯ — варстат Мартина 49. — Крамниці м'ясарські: Ринок ч. 2; Личаківська ч. 50; Жовківська ч. 175; На Байках ч. 8. Всі вудженіни й сире м'ясо волове, теляче, вепрове й товщі, що дня свіжі.

ЕКСПОРТ:

Яєць, беконів, фасолі за границю.
Штучні погної, насіння.
Господарські машини і прилади.

ПОДЯКА.

Оцим почуваюся до обов'язку зложити подяку Товариству взаємних обезпечень на життя „КАРПАТІЯ“ у Львові за швидко і без зайвих труднощів виплачення повної обезпеченої суми по моєму бл. п. мужеві о. Євгенові Копистянському.

Швидко й акуратне виплачення обезпеченої суми уповажняє мене поручити це одному українському Товариству обезпечень на життя „Карпатія“ у Львові найширшим кругам української суспільності.

Вікторія Копистянська.

ФІРМА

Плоцький-Васерман
Каліш

ФАБРИКА СИНКИ

бажає П. Т. Відборцям

Щасливих Веселих Свят!

СКЛАДАЙТЕ СВОЇ ОЩАДНОСТІ
і поладнуйте всі банкові справи
в **КООПЕРАТИВНОМУ БАНКУ**

ОБЕЗПЕЧУЙТЕ СВОЄ МАЙНО
від вогню й від крадіжки з вломом в Товаристві взаємних обезпечень

„ДНІСТЕР“

У ЛЬВОВІ, ВУЛ. РУСЬКА ч. 20.

Ч. тел. 280—50.

Ч. тел. 205—47.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ

АКЦІЙНА СПІЛКА

ЦЕНТРАЛЯ: ЛЬВІВ, ВУЛ. СЛОВАЦЬКОГО 14.
ФІЛІЯ: СТАНИСЛАВІВ, УЛ. СОБІСЬКОГО 11.
Телефон ч. 3-82, 52-92. — Адреса телеграфічна: Землебанк, Львів. — Конто в ПКО. (Варшава) ч.: 149.000. — Конто в ПКО. (Львів) ч.: 500.170. — Жировий рахунок в Банку Польським у Львові. — Акційний капітал зол. 5,000.000. — Власна камениця.

ВИКОНУЄ всілякі банкові чинности.

КУПУЄ І ПРОДАЄ цінні папери, девізи, валюти по курсі дня на найкорисніших умовах.

ПРИЙМАЄ І ВИПЛАЧУЄ вклади в золотих і золотих в золоті, та доляри на біжучий рахунок.

ПЕРЕВОДИТЬ інкасо у всіх місцевостях у краю і на чужині.

ПОЛАГОДЖУЄ перекази заграницю до всіх місцевостей світа.

У ВСІХ КРАЯХ ЕВРОПИ І АМЕРИКИ
ВЛАСНІ КОРЕСПОНДЕНТИ.

Фабрика хемічних виробів

О. Левицька і С-ка

У Львові, вул. Кордецького ч. 51.

Телефон 60-04.

ПКО. 503-881

поручає власні вироби найкращої якості

Пасту до взуття „Еlegant“ терпентинову.

Пасту до взуття „Еlegant“ люксус. в туб.

Пасту до підлоги „Французька маса“

Віск комбінований до підлоги

Васеліну до шкіри

Синку до білля

помадкову і корошову

Шварц до чобіт. — Віск шевський. — Смолу.

Хто дбає про здоровля

споживає
найздоровіші

першоякісні

вироби

„МАСПОСОЮЗУ“

КООПЕРАТИВНА ФАБРИКА ДОМІШОК ДО КАВИ

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ“

ЛЬВІВ—БОГДАНІВКА 30. — Телефон 242—97

поручає свої знані і випробувані вже вироби:

цикорію „Луна“
„Солодову каву Луна“
і відмінку кави „Пражінь“

СМАЧНІ! ПОЖИВНІ! ДЕШЕВІ!

— — — Жадайте у всіх крамницях! — — —